

#09

INTIMITATEA, ZARTAGAILU

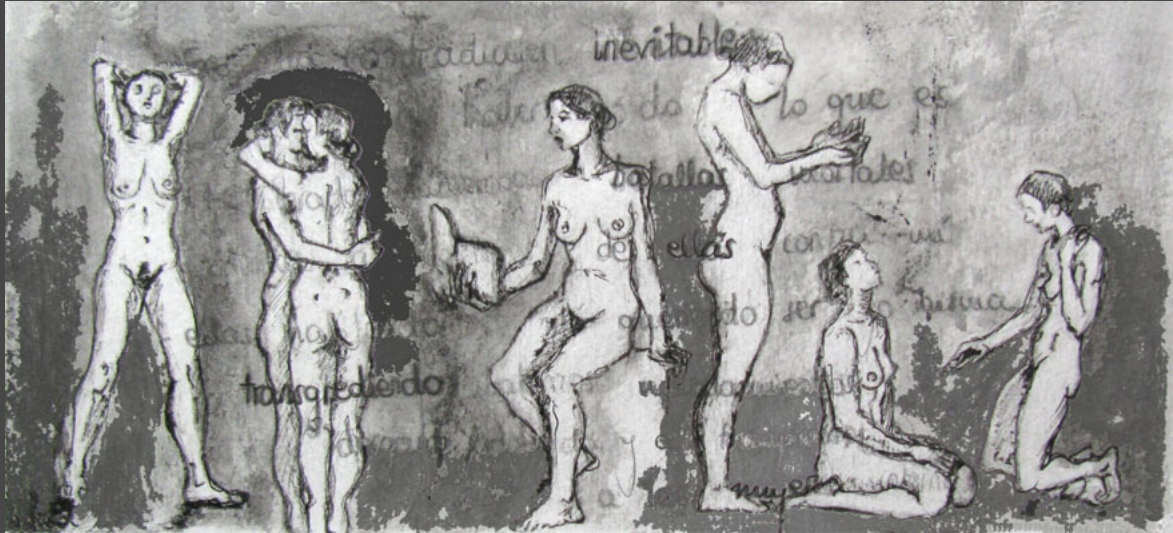
Itxaro Borda

Aipatzeko gomendioa || BORDA, Itxaro (2013): "Intimitatea, zartagailu" [artikulu linean], *452°F. Literaturaren teoria eta literatura konparatua aldizkaria*, 9, 42-55, [Konsulta data: dd/mm/aa], < http://www.452f.com/pdf/numero09/09_452f-mono-itxaro-borda-orgnl.pdf >

Ilustrazioa || Bárbara Serrano

Artikulu || Enkargatuta | Argitaratuta: 07/2013

Lizentzia || 3.0 Creative Commons lizentzia Aitortu - ez merkataritzarako - lan eratorririk gabe

Laburpena || Euskal Herrian eragin duten ideologia ezberdinek —jansenismoa, borroka armatua eta gaurko merkatu-piztia itxurekiko neoliberalismoa— ez diote toki askorik utzi emakumeari. Horregatik aztertu ditut Leire Bilbaoren obrak, Miren Agur Meaberen lanak eta Ana Urkizaren poemategia; narratzaileen artean Katixa Agirre, Beatriz Urruspil donapauetarra eta Eider Rodriguez, bai eta erreportaje antzera irakurtzen ahal dugun Jasone Osoreoren *Bi marra arrosa* delakoa. Emazte idazleon testuetako intimitatea beldurgarria da. Hondarrean okupatzeko geratzen zaigun leku huts bakarra. Intimitatea erresistentzia akta baten pare jaukitzen zaigu orrialdez orrialde, antsiaz, beldurrez, odolez eta desiraz itoa. Intimitearen erabilpena, euskaraz idazten duten emakumeentzat, bazterketaren ezpondatik beraien boza oraindik ere entzunarazteko eta aberriaren ereduaren deseraikitze baliabidea dela ematen du.

Hitz-gakoak || XXI. mendeko emazte idazleak | intimitatea | gorputza | desira | erresistentzia.

Abstract || The different ideologies —Jansenism, armed struggle, and the current monstrous neoliberal market— that have had an influence on the Basque Country, did not left much space to women. For that reason I analyzed the works of different authors (Leire Bilbao, Miren Agur Meabe and Ana Urkiza, Katixa Agirre, Beatriz Urruspil, and Eider Rodriguez), as well as Jasone Osoro's report *Bi marra arrosa*. The sense of intimacy in the writing of these women is terrifying. It becomes the last place left to occupy. Page after page, intimacy assaults like an act of resistance, drown by fears, blood, and desire. For women who write in Basque, intimacy becomes the instrument to make us hear their excluded voices and dismantle the nation's structure.

Keywords || 21st Century Women Writers | Intimacy | Body | Desire | Resistance.

*Bularrak lehertu guran nituen.
Euria ari zuen nire klitori gainean.*

Miren Agur Meabe
Azalaren kodea, 2000.

Emakumeek euskaraz idatzi literatura irakurtzen dugunean intimitatearen irudi anitzak begietara jazartzen zaizkigu. Batzuetan gaizki sentitzen gara: zergatik bizitza intimoko zerak paperean isuri?, eta bestetan galderak sortzen dira kontakizun horiek jendarteak isilduriko zerbait funtsezko azalduko baligute bezala. Plazer-iturri gisa ukatua den euskal gorputzaren bilakaera, adibidez. Berreskurapena, agian. Dena dela, azken aldiotako emazteen obrak uhergarriak direla aitortuko dugu.

2011n Bartzelonan antolatu zen Asociación Internacional de Literatura y Cultura Femenina Hispánica elkarteko kideen *Inhabiting Gender* deituriko kongresuan parte hartu nuenean, Otilia Cortezen txostena bereziki jarraitu nuen Erdialdeko Amerikako poesigintzan hiria eta aberria hurbiletik emakumeen gaiekin uztartuak zirela berresten zuela, Claribel Alegria (El Salvador, 1924), Giaconda Belli (Nikaragua, 1948) edo Ana Istaruren (Costa Rica, 1960) idatziak lekuko. Carlos Mejía Godoyek sortu sandinisten himnoa, guztiek nolabait The Clash taldearen kanta pare batekin abestu genuen «*ai nicaragua, nicaragüita*» hura erabili zuen bere solasaren bermatzeko.

Egun zoriotsu haietan halaber Ileana Rodríguez nikaraguar jatorrizko Ohioko unibertsitateko irakasle irribarretsu bezain eskuzabalaren ezagutza egin nuen. Amaia Lasaren 1988an Pamielak publikatu *Malintxearen Gerizpean* ipuin-bildumaren berriz leitzeko gutizia hazi zidan eta bistakoa zenez bere lanak hobe ikertzeko, molde batez pentsatzen nuelako behialako nire kezken, eskakizunen eta duden argitzeko baliagarri izango zitzaizkidala. Baionara itzultzean Claribel Alegriaren *Carta a un desterrado* buruan hitzez-hitz iltzatzen zitzaidan bitartean Ileana Rodríguezek Minesotan plazaratu bi libururen jabe egin nintzen denbora gutxi barne.

Ordutik badakit euskal emakume idazleek, euskal eta emakume agergailuak gustatzen ez zaizkien arren, aluak, haurdunaldiak, sabelak, sentimenduak, hiltzeko jaidurak, ihesak, sexu-jarduerak mila bider gordinki azaltzen dizkigutenean, hondamendi etengabea bihurtu den gure lurraz, aberriaz eta sozietateaz mintzo zaizkidala, armekiko gerra orokorrak itotzen duen generoen arteko gatazka zurrunaz oro har. Intimitatearen eremua dinamitatua da eta beste oinarririk ez dugu etorkizunaren eraikitzeko. Hori da ikerketa honetarik jazartzen den ondorioa.

Managuako parkeetako kolibriaren txio-txio graziosoak agian

Euskal Herriko sasetako urretxindorraren auheneren argian entzun daitezkeela sinestera iritsi naiz testu labur eta menturaz poetiko hau idaztera noan unean. Hemen ere, Ileana Rodriguezen ildotik, Erdialdeko Amerikako toki askotan bezala, emazteek kometitu literaturaren bidez emakumearen, gerrilaren eta amodioaren arteko oihala (ber)josi dezakegu, etxea, baratza eta aberria zerk edo nork dituen lotzen ikertzea baztertu gabe. Mendeak eta mendek dira gerran gabiltzala ehun mila arrazoiengatik, Erdi Aroko jaun-konde ospetsuen gatazketarik hasi, erreforma eta kontra-erreformaren garaietan barna, XIX. mendetik honako lurraldearen alde-aurkako borroketaraino. Oraintxe utzi ditu armak ETA erakundeak. Egoera egokia da beharbada iragan komunaren irakurketa literario berriaren egiteko. Ekografiagailua ala *scanner*-ra erabiliz Leire Bilbaok legikeen eran.

Atseginik nehoiz gozaten ez duten gorputz mutilatuz, gutxietsiz, menstuz eta mutuz beteak dira gure liburuen orrialdeak, izan gizonezkoenak ala emakumezkoenak. Biolentzia erraldoia jazartzen da paperean etzaten dugun ele bakoitzetik, elea bera, bortitza jasan duen hilotza bailitzan. Tragedia ugariak, samurkiro ahoskatuak alta, ongi ikasiak garelako, garatzen dira poetek eta izkiriataileek beraien idatziak leitzen dituztenean publikoan: ardura txalotzeko ordezkari gure baitara negarrez urtu beharko genukeela uste dut. Baina negarra, nola esperma eta Monique Wittigek goستن zuen plazerez busti aluaren ziprina, gorputzaren sekrezio ahalkegarria baizik ez da. Mistika aberrizaleak, ez errateko abertzaleak, aitzinako belaunaldiak zitzikatu zituen moduan, kalbarioko hamalau estazioak pairatzera eta egunerokoa, euskararen bezain euskaltasunaren izenean mortifikatzera garamatza. Gure kulturaren zatia da, date behintzat, martirioak, presoak, exiliatuak nolabaiteko normaltasunez –zertan datza egiazko normaltasunaren eredu?– bizitzen direnak baino gorako aldareetan edukiko diren bitartean. Etsai bizi gisa seinalatzen ditugun bi estatu auzoek gainera ez gaituzte biktima sentitzeko bidetik aldentzen biziki laguntzen.

Muskildiko 1991ko Harispe pastoraletik ilkiriko Pier Pol Berzaitzen *baratze bat nahi deizüt egin* melodia ukigarri eta eztiak orduan, dudarik gabe hiru minutu eta laurdenez, gure bihotzak sakoneraino baketzen, jabaltzen eta berotzen ditu, aipatzen duen baratza sekula ukan ez dugun paradisuko salbatze-lur moldean irudikatzeraino. Haurtzarora eramaten gaitu, gerrarik eta sarraskirik ez zegoen denboretara, elizetan sudur beteka hartzen genuen bezperetako intsentsu usainaren oroitzapenetara, aspaldian desagertu mundu baten erraietaraino, gure zinezkotasun abandonatuaren muinera hain zuzen. Pier Pol Berzaitz, Carlos Mejia Godoyen pare, solaskide daukan emakumea bitartekari, amultsuki mintzo zaio maite duen herri sufrituari. Gauza arraroa.

Gogoan ditugu Jon Miranderen *Haur besotakoa* nobelako azken orrialdeak: Teresa itotzen doa itsas ertzeko uhinetan. Irakurketatik lekora hilotza geratzen zaigu ondorengo trabagarri. Irudi garrantzitsua da euskarazko literaturaren ulertzeko. Aberri emakumetuaren gorputza hilotz antzera baizik ez dezakegu itxura, gizonezkoen desira gosetien eta jendartearen bortitzaren ekinez suntsitua. Gerrilla garaietan, badira bi mende kasik giro hori nagusi dela gure herrian, emazteak leku gutxi du, non ez den gizonaren papera jokatzuz bere aldian sasietan zein borroka lerroetan maskulinizatzen, eta orduan hainbat gaizto, amore ematen badu ordua baino lehen. Hor dugu beti 1986an Ordiziako plazan erakunde armatuak erail Yoyesen adibidea. Maila ezberdinetan izan arren Teresaren eta Yoyesen hilotzak uztartu daitezke euskal munduaren ekintza-ardatzak laburbilduz, debekatua dirudien intimitate modu batek sortu dezakeen mehatxu orokorrari ihardesten diotelako.

Salbuespenak salbu, emakumea, gehienetan, euskal nobelagintzako absentzia handia da. Armarik ez duen zulo beltza. Ezagutzen ez den kontinente itsua. Kristautasunik biolentoenak gizaldiz gizaldi moldatu hilotz bat, bekatu eta desohore iturri, belaunaldiz belaunaldi betidanik heztekoa dena hondarrean. Joseba Gabilondok ederki erakutsi zuenez 1980 hamarkadako emazte idazleen obra ikertuz, emakume pertsonaia gehienak argazki negatiboan ageri dira, ihesi joan zaien senarra, gizona, mutil lagunaren etengabe aiduru. Berdinki, Atxagaren 1995eko *Zeru Horie*keko figura emazte-zonbia da, bizitzaren zati luzea kartzelan pasatu eta Bartzelona zein Donostiako karrketan dabilela, errealitateari arrotz, traidore gisa seinalatua, aterabiderik ez duen hilotz ibiltari bat. Gustatu zitzaidan Aizpea Goenagak 2005ean zuzendu filma, gizonezkoek ez bezala, emakume borrokalariak jasaten duten bakartasun fisiko-intelektuala ederki gatibatzen zuelako. Arras heroia izateko etsaien tiropean hil beharko zuen. Eta oraino... nor da oroitzen ETako emakume sakrifikatuez? Susana Arregi Maiztegiz, demagun?

Hizkuntza halaber hilotz bat da. Euskara ama hizkuntza dela errepikatzen da. Txapeldun bilakatu zen saioaren bukaeran Maialen Lujanbiok ukigarriki kantatzen zuen mintzairaren transmisioan – baina bere ahoan ez zitekeen bakarrik elea noski- eragiten zuten emakumeen haria: amama, ama, alaba, ahizpa... Hizkuntzaren hilotza emazteen bizkar-esku utzi eta gizonezkoak mediku forenseak bailiran altxatzen zaizkigu, hala nola Koldo Izagirre, 2010ean Susan plazaratu zuen *Autopsiarako Frogak* saiakera-collage interesagarriarekin. Ustel urrinarekiko herio iragarriaren kronika eskaintzen zigun. Puntu honetan galdera zera liteke: nola idatzi, nola bizi, nola iraun aditz hilotz bat ezpainetan? Noiz zilegituko zaio euskarari izaera animatu maneran zutitzeko eskubidea? Intimitate larrutua berraurkitzea komeni al zaigu, *gu* handios lehertzailearen atzean dauden *ni* ugariei bidea irekiz?

Bizkitartean non daude euskal nobeletako gizonezkoak? Kirmen Uriberen eleberri arrakastatsuan Bilbotik New Yorkera doan hegazkin baten giro etereoan gogoetari dabil edo Anchorageko Alaskako unibertsitatean irakasle Iban Zalduaren *Euskaldun guztion aberria* izeneko lanean, halaber Ur Apalategiren *Fikzioaren Itzerrak* ipuin bildumakoa. Edo oraino Mikel Antzaren orrialdeetan kartzeletako ospitaleetan nahiz abandonuaren mila aldaerek sortu minak zerrendatzen saiatzen Iñigo Aranberriren *Zamaontzian*. Norberaren nortasunaren errealizatzeko alabaina dirudi Euskal Herritik urrun bizitzea hobe dela. Han, atzerri kosmopolitan, hiri handi zein ertainen anonimotasunean, pertsonaiek ligatzen ahal dute lasaiki, gordean, etxean haurrekin utzi andre-sehiak –aireportuetaratzen laguntzen dituzte ordea– ahantziz. Itzultzen direnean berraurkitzen dituzte, joatean bezain fidelak, isilak eta apalak. Emakumea garai batean gudariaren atsedenerako baliagarria baldin bazen, jada nazioartean pinpirin dabilen goi-mailako irakaslearen pausalekua da. Erran behar da dagoeneko euskaldun idazlea ez dela gehiago duela hiru hamarkadako gosaio alderraia edo apez mutxitua. Zurubi sozialean gora hupatu da eta horrek ikuspegia aldatzen du argiki.

Pertsonaia horiek Euskal Herria begi bereziz dakusate: borrokaren erruz hondamenditu lurraldea batzuetan nostalgia apur batez troxatzen dute, hor baitira omentzekoak diren arbasoak, baina gehienetan ahalkeari nahasten zaion zirika, ironia, burla da nagusi. Egunerokotasun dorpearekiko distantzia lantzea baimentzen die urruntasunak. Hargatik ez dute lortzen amainatzen dituzten neskakak ohera ekartzea larrua jotzeko baizik ez bada: atzerrietako esperientziak ere huts geratzen zaizkie jaioterritik kanpo intimitatearen dasta debekatua bailitzaien, Iban Zalduak marrazten duen Joseba Anabitarteren kasuan, demagun. Gizonezkoen zein emakumezkoen euskarazko literaturan larru-jotzea idazteko ezintasun larria nabaritzen da oraindik. Intimoaren azaltzeko hitzik ez edo hitzen beldur bagina legez. Nobela askotan hegian gaude junta gertatuko den esperoan, egoera deboilatuan dagoen aberriarekiko larrualdia –bake orgasmikoa?– ez dela nehoiz agituko sumatzen dugula, aberriarekiko ukimenik ez baitugu gehiago.

Iban Zalduaren liburuan, bai eta Beatriz Urruspilen *Gizaki Bakartiak* obrako kontakizunetan, agertzen da homosexualitatearen izua: Joseba Anabitarterekin oheratzeari uko egiten dion neskatxa lesbiana bide da eta Beatriz Urruspilen emakume figura bakartiak lotsa dira gizonezkoek gaizki jujatuko dituztela, alegia, bakarrik dabilzalako lesbianak edo *gouine* delakoak direla. Harrigarria dena gizonen zein emazteen aldetik hain homosozialki antolatu Euskal Herri honetan: koadrilak, taldeak, komandoak, guztiak genero bereizketa zehatza ardatz osatzen dira haurtzarotik haste. Fobia horrek halatan zalantzan jartzen du indarrean den derrigorrezko heterosexualitatearen logika.

Badakigu engoitik ez dagoela emakumezko literatura berezirik. Emazteen ikuspegitik idatzitakoa baizik. Gizonezkoena berez unibertsalista baldin bada, emakumeena, Wittigek ederki azaltzen zuen lesbianena bezala, minoritarioa da. Mendeetan ahots bat baino ez da entzun, gizonena, apezena, notableena. Alde horretarik euskarazko literaturaren ekoizpen lur beltza aniztu dela ohartzen gara. Egoera ezberdin kontsideratzera garamatzaten boz berriak sartu dira kontzertu orokorrean. Hargatik emakume-idazlea bere lekuan geratu da, ohean, etxean, baratzean. Unibertsaltasunerako urratsa ezin izan du eman, perpausa eta bere interesak zeharo maskulinizatu gabe. Hilotzaren zaintzera kondenatua dela dirudi, kulturaren elementu emeak etengabe lantzerantz, eztitasuna, amatasuna, maitaletasuna besteak beste. Hauek dakarten biolentzia zama ukatu barik. Zailtasun aipagarria nabaritzen da emazteen testuetan, oraindik gizonezkoen esku diren lanaren mundua, politikarena ala borrokarena fikziora pasatzeko orduan. Oinarrizko puntua da.

Azken hamarkadan plazaratu zenbait liburu hautatu ditugu gaurko ikerketa poetiko-politikoaren eramateko. Idazle gisako ibilbide emankorreko egileak dira guztiak: Leire Bilbaoren *Ezkatak* eta *Scanner* obrak, Miren Agur Meaberren *Larruaren Kodea* eta *Bitsa Eskuetan* lanak eta Ana Urkizaren *Bazterreko Ahotsak* poemategia; narratzaileen artean Katixa Agirren *Habitat*, Beatriz Urruspil donapauletarraren *Gizaki Bakartiak* eta Eider Rodriguezen *Katu jendea* ipuin bildumak aukeratu ditut, bai eta erreportaje antzera irakurtzen ahal dugun Jasone Osororen *Bi marra arrosa* delakoa. Lagin hertsia dela erran lezake batek baina uste dut argigarria ere badela XXI. mendean garatzen doan feminitatearen inguruko kezkek aztertzeko, gizonezkoek eta emakumezkoek elkarri finkatzen dizkioten eremuen neurtzeko, Leire Bilbaok olerki batean errepikatzen duen «*nagoen lekuan irauten irakatsi didate*» doloretsuaz haratago.

Marijan Minaberri, Amaia Lasa, Arantxa Urretabizkaia edo Laura Mintegiren belaunaldi urratzaile emankorraren ondotik, idazle esperientziaz eta jakitatez apaindurik plazaratu dira izkiriatazaile hauek, emaztearen (euskaldunaren) bakartasun zantzuak ahoan bilorik gabe deiadartuz. Ez dira, ez gorputzaz, are gutxiago jendeak errango duenaz beldur, eguneroko bizitzako gauzak –hilerokoak, abandonuak, amatasun bideak– paperean etzaten dituzte zohar. Idatziaren eta beraien izaeraren artean leizea zabaltzen dute, salbagarria eta literaturarako onuragarria den distantzia. Agian autofikzioa dute ekoizten, baina irakurlea intimitatearen azalpen biluziaren haraindian dagoenaz galdezka ibili daiteke: zertaz mintzo dira aluaren hezetasunaz ari direnean? Gorputza, emakumeena bereziki, herriaren zein lurraldearen metafora al da? Ama hilak negartzen ditugunean usteltzen doan aberriaren dolua garraiatzen ote dugu? Idazle hauen hitzetan galtzen naizenean eskakizunok naute inarosten.

XX. mendeko emakume euskaradunen literatura herrian errotuagoa zela iruditzen zait. Ingurumenak eta paisaiak gehiago agertzen ziren edo bederen irakurketan zehar asmatzen ahal genituen. Baserri giroan emazteen egitekoa finkatuagoa zen, gorputza ez zela aipatzen, bazenik ere ez. Ama eta etxeko andere handiosak ziren, ezkondu baino lehen Piarres Narbaitz kalonjeak 1955an plazaratu *Kattalinen gogoetak* leituz hezteko neska gazteak edo Elizanbururen kantuetan truke jokoan ausartzen zebiltzan mutxurdinak. Adinean aitzina joatearekin eta ile zuriak agertzearekin salbatzen zen emakumea. Ez da emazte zaharrik azaltzen gaurko egile-emeen orrialdeetan. Arantxa Urretabizkaiaren 2010ko *Hiru Mariak* izeneko nobelak hutsunea bete zukeen, behialako nekazal giroko elkartasun sinbolikoak eta alarguntzagatik aurrera bizitzeko jaidurak eguneratuz. Orduko emazte pertsonaiek gizonaren falta neurri batean onartzen zuten: gerrara joana zen, kontrabandoan ari zen edo arratsaldeak pasatzen zituen lagunekin ostatuan. Industrializatzeak ekarri zuen urbanizatze oldean ez ziren egoerak hainbat aldatu, baserritar eta hiritar ohiturak nahasi baitziren halako oreka ahul batean. Hiriaren eta baserriaren artean badabilta dagoeneko Beatriz Urruspilen neskatxa eta emazteak garatzen doakien bakartasunak kateaturik. Hasia da iparraldean, hegoaldean bezala, jendartea bihikatzen, solilokatzen eta globaltzen generoen mugak dudaraziz.

Lurraren sentimendua femeninoa den arren, nazio-aberriaren kontzeptua bermatzearekin maskulinizatu da euskal sozietatea, emakumeak arras kanpo utziz. Egunkarien azaletan gizonak baino ez dira ageri. Zuhurritz ezagunaren ildotik, gauza serioetara pasatzean, hauek dute beti azken hitza, derrigorrezko adibide dira, eredu eta emakumea, idazlea izanagatik, gehienetan *potichearen* tokian konfinatua dago. Dirua baizik libre ez den neoliberalismo garaiotan maskulinizazio mugimendua indartzen doa 1968tik hona, feminismoak garrazki irabazi eskubideak zalantzan jarriz. Ez da jada gozo edozein klaseetako emaztea izatea lantegietan, politika alorrean, mass medietan, kirola mailan edo etxeetan berean gizonezkoen biolentzia haurren eta andreen aurka arraiki altxatzen denean.

Emakumea, migrantearen edo lumpen-langilearen pare, neoliberalismoaren galtzaile entzutetsuetarik da. Gorputzak, pentsamenduak, klaseak eta generoak zitzikatzen dituen produktibismoaren aldarean sakrifikatua delarik feminitatearen folklorea nagusitzen da Ileana Rodriguez nikaraguarrak erakutsi eran: edertasuna, samurtasuna, isiltasuna eta umiltasuna eskatzen zaizkio pertsona emeari. Eta pertsonaiari. Ez dugu asmatu *serial killer* emerik. Uxue Apaolazak *Mea Culpa* nobelarako moldatu eta hiltzea xede duen Lur haren figura, Jennifer Tilly eta Gina Gershonek jolastu zuten Wachowski anaien 1996ko *Bound* filmaren saihetsean ezarri dezakegu!

Poesia *hilda dago baina ez naiz ni izan* idazten zuen Sarrionaindiak 1991n kartzelako poematarik batean. Uste horrekin tematzen gara geroztik, herriko semerik baliosenak –diotenez...– presondegietan edo exilioan higatzen diren bitartean aberrian bizitzeko atsegina debekatua balitzaigun bezala. Gramatika arruntezko hogeita zazpi hitz baino ez zituen trikua gainera, Atxagaren kotxearen argiek ilusiturik lehertua izan zen. Bidera edo plazetara ateratzea zaila da ondorioz, denetan herioaren mehatxua mamitzen doalako. *Tabula rasa* batean gaudela ematen du: borroka latzaren minean Etiopia osoki suntsitu zen eta Harrizko Herri Hau galernaz galerna porroskatu. Dagoeneko nora jo ez dakigula, emakume idazleek digute xendra erakusten, intimitatea begipeetan hedatuz, hilotzaz behintzat gozatu gaitezen. Euskara transmitituz etorkizuna segurtatzea galdatzen zaion emazteak mendeetan zehar jakin du alabaina kaosa berrantolatzen, hutsetik hutserako norabidea finkatzen eta behatza minik minberena zetorren zaurian sakatzen.

Bazterretan bada hantzen doan ideia bat, behin baino gehiagotan entzun dudana: feminizatzearekin euskal poesia domestikatua iristen da plazetara, agian bertan aipatzen diren gauzak nagusiki domestikoak direlako. Emazteen aferak, hots. Urrun gaude beraz Arestiren olerkien aire biblikoetarik edo hirurogeiko hamarkadaren bukaeran Amaia Lasak aldarrikatzen zuen *a, e, i, o, u berri* rimbaudiar haien aizolbeetarik. Orain etxeetako hara-honaratak dira aztertzen, oheetako kontuak, emakumeen zereginak, haurrak eta noski gorputzak. Gizonezko poeta gazteek ere urratzen darraite emazteek behiala ireki ildoan, Jon Benitoren *Autoerretratu gaurkotua* edo Iñigo Astizen *Infinitua dastatzeko* aintzakotzat hartzen baldin baditugu. Intimitatea da hondarrean okupatzeko geratzen zaigun leku huts bakarra, bereziki euskaraz. Batzuek samurkiro egiten dute, besteek ironia eta sarkasmoa erabiliz. Baina hor dago emakume idazle lerroek hitzez hitz finkatu, zedarritu eremu kaotikoa.

Iban Zaldua kritikariak naski 2010eko abenduko *Berriako* bere artikuluan euskarazko literatura maskulinista baten premia aldarrikatzen zuen. Matxistagoa, hots. Irakurlea *voyeur* izatearen ezpondetarik bezain intimitatearen agerpen isurkoietarik aldentzeko. Probokaziorako jaidura paregabeaz arazoa seinalatzen zuen: uhin berriko euskal herriko emazte eta gay izkiriatazaileek ekoizturikoak gizonezkoaren jokia dudarazten du, generoen ohiko balioa eta banaketa. *Euskaldun guztion aberria* eleberriko Joseba Anabitarte irakaslea Alaskan dago Euskal Herri fantastiko-fantasmatico baten historia harilkatzen. Emez eme dabilela Don Giovanni gaztiga gaitza bezala, gizonetan gizonena den Anabitartek sexu mailako zalantzak pairatzen ditu bere buruari aitortu nahi ez dizkion arren. Nortasunarenak bezain uherrak zaizkio generoaren ezpondak. Etxeko bidea hartuko du ezkontzaz gatibatu emaztearengana itzultzeko. Intimitate aspergarrian datza segurtasuna.

Aukeratu ditugun emazte idazleen testuetako intimitatea beldurgarria da. Thriller zatiak eskaintzen dizkigute idatzi eta olerki bakoitzean. Aluz haratago ez lihoakeen etorkizunaren dasta alegia. Etxea, ohea, baratzea eta ondorioz, aberria izuaren kokalekua da. Irakurlearen aurpegira zartatzen doa intimitatea orrialdez orrialde eta elez ele. Plazatik eta harreman sozialetarik baztertu emakumeak ez du ateratzeko modu askorik, bere literaturak merkatua betetzen jarraitzen duen artean. Herriaren baitan oro har, salbuespenak salbuespen, emazteen bizkar gertatzen den zokoratze etengabearen sintoma dela ematen du. Emazteak, gizonek bezain diskurtso politikoek abandonaturik, gehienetan *muller dolorosak* dira poesietan eta ipuinetan. Behialako marxismoaren edo gaurko neoliberalismoaren ideologiek maskulinoa hobesten dute, ekintza, garaipena, indarra eta jabetasun ekonomikoa. Kirola da hori hobekien agertzen duen alorra. Josh Bazell fisikari-nobelagile amerikarrak dio fisikoki zein mentalki ahulak izatea ez zaigula gustatzen eta horregatik dugula, dopatuz jokia faltsutzen duten arren, atletak eta txapeldunak ikustea maite. Tasun femeninoak gutxiesten ditugu eta bortizkeria, erreala ala subliminala, erabiltzen dutenak goesten. Intelektualak gorrotatzen dira, gizaldi *bling bling* honen debaldeko hegal femeninoak baino ez bailiran.

Gaur egungo euskal emakume izkiriatazaileen etxea ez da baserria, noiztenka bigarren egoitza suertatuagatik. Bi mende laurdenetako borroka ezberdinetarik landa, gure jendartea arras hiritartu da, *habitat* delakoa aldatu zaio eta neurri batean zibilizazioak salbaikeriari urratsa hartu dio. Izatea oraindik paperean baizik ez duen aberriaren osatzeko elementuak bilduak direla erran genezake: lurraldearen eremua finkatua da, merkatu batekiko literatura sortu da europar irizpideen arabera moldatu eta mundua kulturalki konkistatzeko prest dagoen elite ikasi baten eskutik. Kirmen Uriberen, Ur Apalategiren edo Iban Zalduaren pertsonaiek jauzia egiten dute arraiki, beraien andreak sukalde tepoetan mutxitzen utziz. Beste hainbat gizonezko idazleek herriaren minak –gerra zibila, ETaren ekina, sozial gatazkak– karrakutzen ari dira, hauen lanetan emakume figurak bekan azaltzen direlarik. Dena dela, familiaren eredia puskatu da hondar hamarkadetan, familia –aitaren, anaiaren, senarraren– legearen iturria zela eta aberria irudikatzen zuela hasieran. Emakume idazleek idealizatzen eta deitoratzen ez duten aitzinako egoerekiko memoria malenkoniatsua dakarkigute.

Miren Agur Meaberen 2010eko *Bitsa eskuetan* bildumako “Hobia” olerki luzea izugarria da karia horretara. Ama zenduaren biografia xehea moldatzen du poetak, amari sekula ez bezala bere bitzta lehen pertsonan bihikatzea baimenduz eta desagertzen doan belaunaldi baten omenaldia orraztatuz. Dagoeneko Miren Agur Meaberen lumapean isurtzen dena, iragana da erabat.

Belaunaldi berrietako poetek beraien buruen berriz definitzeko premia nabaritzen dute, gorputza izendatuz, plazer eta min iturriak finkatuz, hizkuntza intimitatearen azkeneraino bilustuz. Neurri bateraino xendra berdinetik dabilta jada gizonezkoak eta emakumezkoak, neurri bateraino ezen gizonezkoak multzo handiago baten partaide dela dakielako: *nire historia baizik ez da eta hori ere ez da nirea bakarrik* dio Jon Benitok *Bulkadak* bildumako azken olerkian. Emaztea, aldiz, izendatzea bukatzen duen bezain laster *phallus* eskasa garraski nabaritu dezakeen nor antzera funtzionatzen hasten da. Gorputzaren funtsa ez du unibertsaltasunaren errateko erabiltzen, baizik eta unibertsaltasuna edonon –frantses mintzairan bereziki txikitik ikasi dugulako apalestearen gramatika eskoletan «*le masculin l'emporte sur le féminin*» astokatuz...– itxuratzen duen gizonezkoaren zerbitzuko, enpresetan, gerra zelaietan, sasietan onartuak izateko gizonezkoa bilakatzen dela amestuz. *Phallus* sinbolikoduna, hots.

Intimitatea ardatz, emazte idazleen helburu ezkutatuetarik bat aberriaren ereduaren deseraikitzea dela ematen du, gero literaturaren bidez honen oinarri berriua irakurlegoari eskaintzeko. Ileana Rodriguezen arabera, literatura prozesu historikoen diskurtso teorikoen osatzeko lekua da, *pathos* eta logika gogorrik gabe, nostalgia, malenkonia eta kontenplazioa zilegitzen duena. Pertsonaiak solaskide absenteei, ahots isilduei, mututuei, gorputz sarraskituei, herriaren historia zeharkatzen duten masa ala emakume diren besteei mintzo dira orokorrean, pijama soilaz jantzi nor bakun baten aizolbetik. Castillo Suarezzen poemetan aipatzen den *pijama* berdina aurkitzen da Katixa Agirreren lumapean “Pijama festa” izeneko ipuinean, bai eta hainbat aldiz ere Amaia Iturbideren hondar olerki bilduman. Irudi luke (euskal) emakumeak ez duela gehiago etxetik edo ohetik jalgitzeko gutziarik eta horrela erakusten duela gizartearekiko desadostasuna, 1969an Montreal eta Amsterdamen Vietmaneko gerra salatzeke Yoko Ono eta John Lennonek egin zuten *bed-in* ez-biolentoa errepikatuz. Aberria jada ohantze baten neurrikoa baino ez da.

Emaztearen sexualitatea literaturan ukatua denez, hizkuntzak ere ezin du sexua erran gaitzeslea izan gabe, *phallus* eskasaren zama lehertzailearen atzamarretarik eta bakartasunetik askatuz, amatasunaren bidez, bizitzaren alfabeto berri baten eraikitzea helburu. Azken urteotan amatasunaren xendrak elez ele azaldu dizkiguten bizpahiru obra erori zaizkigu begipeetara: emakumeak esperantzetan, sabelen borobila, ametsak eta dudak, erditzea dena odol eta garrasi, haurdunaldiaren etapa guztiak xeheki eskaini zizkiguten Jasone Osoro eta Arantxa Iturbek, besteak beste. Liburu interesgarriak dira amatasuna oinarrizko eta borondatezko ekintza gisa aurkezten digutelako, emaztearen joko tradizionala berretsiz baina gordinki bezain ausartuki mintzatuz unibertsala eta isildua den

prozesu fisiologiko horretaz.

Emakumeekiko harremanek orokorki leku gutxi dute euskal literaturan, non ez den azpimarratzen haien absentzia pornografikoa. Aberria eta hizkuntza zauritan edo hilak asmatzen dira. Gabriel Arestiren “Nire aitaren etxea” handiosean etsaiak zatikatzen duen zera balizko emakume gorputza da, pairamen iragarrien atarian behingoz feminizatua den aberria. Gizona saihetsean geldirik dago, gertatzen ari dena kontatzeko: lekuko eta ez salbatzaile. Emazte idazleen liburuetan agertzen den intimitate oldeak kontraste bat sortzen du, gohairaino batzutan. Intimitate hori ekilea da, elekaria, ukaturiko gorputz larrutuaz mintzo da, bai eta ametarik alabetara etengabeko isiltasunean garatzen diren emazte leinuruetaz. Idazlan guztiak emakumea kalitzeko konplotaren trabatzeko plazaratzen direla irudi luke. Intimitatea halaz erresistentzia akta baten pare jaukitzen zaigu orrialdez orrialde, antsiaz, beldurrez, odolez eta desiraz itoa.

Katixa Agirren zein Eider Rodriguezen ipuinetan izua nabaritzen da. Guztiek etxe barneetako giro hats bahigarria azaltzen dute maisuki. Baldintza horietan ez du nehork bere buruaz beste egiten eta krimenak konplitu gabeak geratzen dira Katixa Agirren “Jaun eta jabe” istorioan bezala, pertsonaiak tipula bipiltzen duela labana eskutan daukalarik... Sukalde zein ganbaretako angustia hilgarriak ezin zaizkio inori salatu eta hor dago bakartasunaren kozkarik nabarmenena: pijama jokoan higitzen diren bi neska-adiskideek ez diete elkarri beraien baitako egarik azaltzen. Emakumea bertan datza beraz bakarrizketan, besteek eta berak ere arras abandonatua, historiatic bera bezain kanpo dagoen gizonenganako desiraz zer egin ez dakiela gehiago, literatura duela jada egoeraren agertzeko baliabide ziurrena. Pertsonaia espektralak sortzen ditu euskarazko literaturak. Gure errealitate(ar)en ispilu agian.

Leire Bilbaoren *Scanner* poema sailak erakusten digu idazleak zientziaren aitzinamenduak deitzen dituela borroka maskulinoaren tabuaren erruz gutasunean airegabetu ni haren berraurkitzeko. Skanerrak ez dio gezurrik. Halaz aitaz eta amaz oroitzekoa da bere nortasunaren bermeak finkatzeko, kontzebitua izan uneaz zehazki, «*inork ez (bait) digu esaten hiltegiak dauzkagula zain*». Intimitate morbidoaz bizitzaren funtsa harilkatzen doa eta funtsaren hutsala du poetak galdekatzen. Ondorioz, norberarekiko intimitatea iratzargailua izan daiteke, irakurlearen aurpegira zartatzen ez baldin bada bederen. Izkiriatzen duten emakumeek diskurtso borobil xeheak osatzen dituzte, unibertsaltasunetik urrun baina hain hurbil, zirkulu biziosoa norbaitek hautsiko dien esperoan, nahiz eta orrialdeak bere neutraltasun unibertsalaz betez erantzungo dien ni maskulinorik ez den nehon altxatzen. Alderantziz, bada halako terrore mutu bat, espazioak, aburuak, geografiak eta mintzairak isiltzera behartzen dituen. Intimitatea zatiari bide zaio zilegitzen, orokorraz hitz egiten

trebatzeko eta ausartzeko abialeku bakar gisa.

Bukatzeko erran dezakegu intimitatearen erabilpena, euskaraz idazten duten emakumeentzat, bazterketaren ezpondatik beraien boza oraindik ere entzunarazteko baliabidea dela. Bidaia eder eta ukigarriaren egiteko aitzakia eskaini diguna gaur alabaina. Zuloez, ipurdiez, klitoriez eta aluez, aberriaren aldarean sakrifikatuak ez diren gorputzez hots, mintzo zaigun literatura anitzen gustuko ahula bezain epela da, aldarrikatzen duten ahoez, ibili dabiltzan oinez ala goratzen diren esku-mutur bilduez ari denaren aldean. Noizbait, aberriari genero neutralen ezaugarriak txertatuko dizkiogunean, ohartuko gara menturaz bata bestearen aberasgarri datozkigula eta denek kinka larrian datzan feminizaturiko herriaz hitz egiten digutela. Mendeetako *marasmus masculinismus* haren ekinaren ondoriozko *no women's land* baten seinale dira euskal emazteen idatziak, intimitatea hazteari esker lantzekoa dukegun alorraren salbatzeko saiakera bizitorea.

Euskal Herrian eragin duten ideologia ezberdinek –jansenismoa, borrokaarmatua eta gaurko merkatu-piztia itxurekiko neoliberalismoa– ez diote toki askorik utzi emakumeari. Gure amen belaunaldiko frankok baserriak utzi zituzten Parisen edo Bordelen sehi ibiltzeko, dirua ateratzeko noski, baina bizitza libreago baten eramateko ere: debeku gutxiagorekin, alaitasun partekatu gehiagorekin. Beraien literatura intimitate ikuskoiaz bazkatzen duten idazleak behialako neskame haien ondorengoak dira. Transgresioa eta iraultza baratzeetan, etxeetan, sukaldeetan eta oheetan egiten dute, poesia, ipuina baliabide, hitza eta gramatika lanabes, herritik urrundu beharrik gabe. Gorputzaz mintzo dira eta gorputz horrek kinka larrian dagoen aberria, agian mundua, sinbolizatzen du, Courbetek 1886an pintatu *L'origine du monde* hartako alu miresgarria delarik oraindik ere egoeraren ulertzeko giltza bakarra.

Bibliografia

- AGIRRE, Katixa (2009): *Habitat*, Donostia: Elkar.
- ANTZA, Mikel (2010): *Ospitalekoak*, Zarautz: Susa.
- APALATEGI, Ur (2010): *Fikzioaren Izterrak*, Zarautz: Susa.
- APAOLAZA, Uxue (2011): *Mea Culpa*, Donostia: Elkar.
- ARANBARRI, Inigo (2011): *Zamaontzia*, Zarautz: Susa.
- ARESTI, Gabriel (1986): *Harri eta Herri*, Zarautz, Susa.
- ASTIZ, Inigo (2012): *Baita hondakinak ere*, Zarautz, Susa.
- ATXAGA, Bernardo: *Zeru horiek*, Donostia, Erein: 1995.
- BENITO, Jon (2010): *Bulkada*, Zarautz: Susa.
- BILBAO, Leire (2006): *Ezkatak*, Zarautz: Susa.
- BILBAO, Leire (2011): *Scanner*, Zarautz: Susa.
- ESNAOLA, I. (2010): *Galerna*, Donostia: Elkar.
- GABILONDO, Joseba (1998): «Del exilio materno a la utopia personal. Política cultural en la narrativa vasca de mujeres», *Insula* 623, 32-36.
- ITURBE, Arantxa (1999): *Ai Ama*, Irun: Alberdania.
- ITURBIDE, Amaia (2008): *Labirintoaren orduak*, Donostia: Erein.
- IZAGIRRE, Koldo (2010): *Autopsiarako frogak*, Zarautz: Susa.
- LASA, Amaia (2000): *Malintxearen gerizpean*, Iruña: 1988.
- MEABE, Miren Agur (2000): *Azalaren Kodea*, Zarautz: Susa.
- MEABE, Miren Agur (2010): *Bitsa eskuetan*, Zarautz, Susa.
- MIRANDE, Jon (1970): *Haur besotakoa*, Donostia: Lur.
- NARBAITZ, Pierres (1999): *Kattalinen gogoetak*, Donostia: Elkar.
- OSORO, Jasone (2009): *Bi marra arrosa*, Tafalla: Txalaparta,
- RICH, Adrienne (2010): *La contrainte à l'hétérosexualité et autres essais*, Genève: Editions Mamamelis.
- RODRIGUEZ, Eider (2010): *Katu jendea*, Donostia: Elkar.
- RODRIGUEZ, Ileana (1994): *House, garden, nation*, Durham: Duke University Press.
- RODRIGUEZ, Ileana (1996): *Women, guerrillas, and love*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- SARRIONAINDIA, Joseba (1995): *Hnuy illa nyha majah yahoo*, Donostia: Elkar.
- SUAREZ, Castillo (2008): *Souvenir*, Donostia: Elkar.
- URIBE, Kirmen (2002): *Bilbao-New York-Bilbao*, Donostia: Elkar.
- URKIZA, Ana (2002): *Bazterreko ahotsa*, Donostia: Elkar.
- URRETABIZKAIA, Arantxa (2010): *3 Mariak*, Donostia: Erein.
- WITTIG, Monique (1973): *Le corps lesbien*, Paris: Les éditions de minuit.
- ZALDUA, Iban (2008): *Euskaldun guztion aberria*, Irun: Alberdania.

#09

LA INTIMIDAD, ESA BOMBA

Itxaro Borda

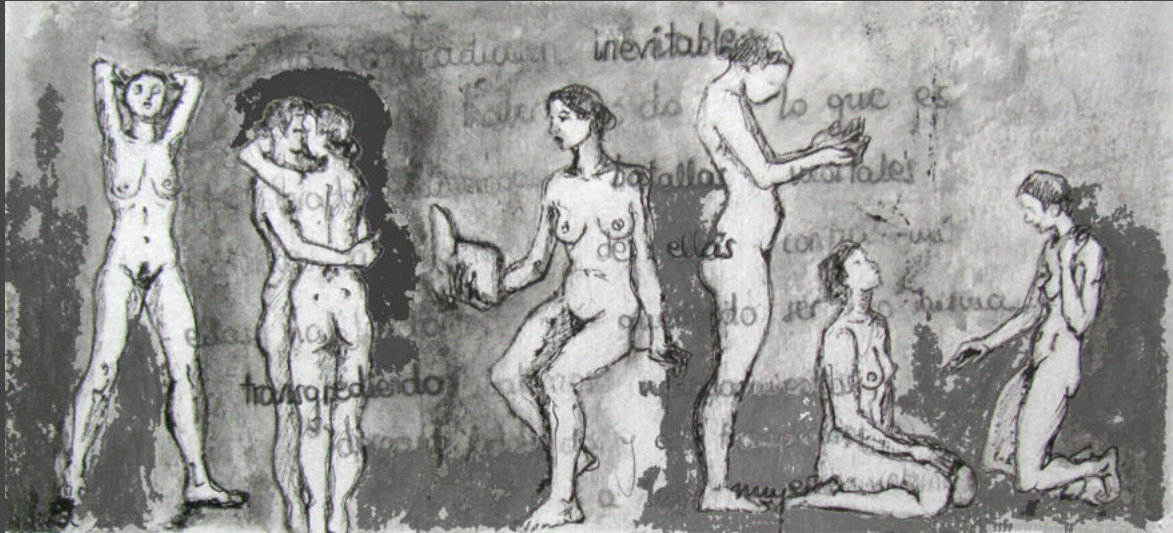
Cita recomendada || BORDA, Itxaro (2013): "La intimidad, esa bomba" [artículo en línea], 452°F. *Revista electrónica de teoría de la literatura y literatura comparada*, 9, 42-55, [Fecha de consulta: dd/mm/aa], < http://www.452f.com/pdf/numero09/09_452f-mono-itxaro-borda-es.pdf>

Ilustración || Bárbara Serrano

Traducción || Gaizko Urturi

Artículo || Encargado | Publicado: 07/2013

Licencia || Reconocimiento-No comercial-Sin obras derivadas 3.0 License

Resumen || Las diversas ideologías que confluyen en Euskal Herria —el jansenismo, la lucha armada y la bestia-mercantil del neoliberalismo de hoy en día— no han dejado mucho espacio a la mujer. He estudiado las obras de Leire Bilbao, los escritos de Miren Agur Meabe y el poemario de Ana Urkiza; entre las narradoras a Katixa Agirre, la donapauletarra Beatriz Urruspil y Eider Rodríguez, así como el *Bi marra arrosa* de Jasone Osoro, que puede leerse como un reportaje. La intimidad de los textos de las escritoras resulta terrorífica. El único rincón que ha quedado libre. La intimidad se alza como un acta de resistencia página a página, asfixiada por la ansiedad, el temor, la sangre y el deseo. Para las mujeres que escriben en euskara, la intimidad parece ser aún un recurso para, desde el fondo de la discriminación, hacer oír su voz y deconstruir el modelo de patria.

Palabras clave || escritoras del siglo XXI | intimidad | cuerpo | deseo | resistencia.

Abstract || The different ideologies —Jansenism, armed struggle, and the current monstrous neoliberal market— that have had an influence on the Basque Country, did not left much space to women. For that reason I analyzed the works of different authors (Leire Bilbao, Miren Agur Meabe and Ana Urkiza, Katixa Agirre, Beatriz Urruspil, and Eider Rodriguez), as well as Jasone Osoro's report *Bi marra arrosa*. The sense of intimacy in the writing of these women is terrifying. It becomes the last place left to occupy. Page after page, intimacy assaults like an act of resistance, drown by fears, blood, and desire. For women who write in Basque, intimacy becomes the instrument to make us hear their excluded voices and dismantle the nation's structure.

Keywords || 21st Century Women Writers | intimacy | body | desire | resistance.

*Bularrak lehertu guran nituen.
Euria ari zuen nire klitori gainean.*

Miren Agur Meabe
Azalaren kodea, 2000.

Al leer literatura escrita en euskara por mujeres, se asiste al enfrentamiento entre distintas imágenes de la intimidad. A veces puede uno sentirse incómodo: ¿por qué verter al papel cuestiones de la vida íntima?; y, en otras ocasiones, surgen interrogantes que indican que esas historias podrían explicar algo de importancia capital que la sociedad censura. Por ejemplo, el desarrollo del cuerpo vasco, al que se le niega su condición de fuente de placer. O su recuperación, tal vez. En cualquier caso, sostendremos el carácter perturbador de las obras de las mujeres de la última hornada.

Cuando tomé parte en el congreso «*Inhabiting Gender*», de los miembros de la Asociación Internacional de Literatura y Cultura Femenina Hispánica, celebrado en Barcelona en 2011, seguí con especial interés la ponencia de Otilia Cortez, en la que, mediante el análisis de la obra de Claribel Alegría (El Salvador, 1924), Gioconda Belli (Nicaragua, 1948) o Ana Istaru (Costa Rica, 1960), demostraba la estrecha relación que existe en la lírica centroamericana entre los conceptos de ciudad y patria, por una parte, y los temas relativos a las mujeres, por otra. Como apoyo para su intervención, se sirvió del himno sandinista «*Ay, Nicaragua, Nicaragüita*», creado por Carlos Mejía Godoy, ese que todos cantamos junto a un par de temas de *The Class*.

Durante aquella feliz estancia, conocí a la tan sonriente como generosa Ileana Rodríguez, profesora de origen nicaragüense en la universidad de Ohio. Suscitó en mí el fuerte anhelo de releer la colección de cuentos *Malintxearen Gerizpean*, de Amaia Lasa, publicada por Pamiela en 1988, para comprender mejor su obra, evidentemente; pero también para dar respuesta a mis preocupaciones, inquietudes y dudas de aquel entonces. De vuelta en Baiona, *Carta a un desterrado*, de Claribel Alegría, se me grababa palabra por palabra en la memoria. Poco después, me hacía con dos libros publicados por Ileana Rodríguez en Minnesota.

Desde entonces sé que, pese a que a las escritoras vascas no les agradan las etiquetas de lo vasco y lo femenino, cuando escriben una y otra vez con crudeza sobre vaginas, embarazos, vientres, sentimientos, la tentación de morir, la huida y las relaciones sexuales, hablan de esta tierra nuestra como de una ruina permanente, de la patria y de la sociedad; en conjunto, del inflexible conflicto entre géneros que la violencia armada ahoga. La intimidad es un campo minado, pero no contamos con ninguna otra base sobre la

que construir el futuro. Esa es la conclusión que se extrae de este estudio.

En el momento en que me dispongo a escribir este breve y, confío, poético trabajo, he llegado a creer que quizá se pueda alcanzar a distinguir algo del gracioso piar del colibrí de los parques de Managua en los lamentos del ruiseñor por entre las zarzas de Euskal Herria. Aquí también, en el mismo sentido que el discurso de Ileana Rodríguez, como en muchos otros lugares de Centroamérica, las escritoras podemos (re)coser, mediante la literatura, el tejido que une a las mujeres, la guerrilla y el amor, sin que se descarte investigar qué o quién une el hogar, el huerto y la patria. Hace siglos que estamos en guerra, por cien mil razones, desde los conflictos entre señores feudales, pasando por la Reforma y la Contrarreforma, hasta las luchas a favor y en contra del territorio que atraviesan el siglo XIX y llegan hasta hoy día. ETA acaba de dejar las armas. Puede que sea el momento idóneo para hacer una nueva interpretación literaria del pasado común. Empleando el escáner o la ecografía, como haría Leire Bilbao.

Las páginas de nuestros libros, hayan sido escritos por hombres o mujeres, están repletas de cuerpos mutilados, despreciados, desvalidos y enmudecidos, que jamás gozan. Una violencia terrible embiste desde cada palabra escrita, como si la propia palabra presagiara un cadáver, víctima de la crueldad. Abundan las tragedias, que se declaman con sutileza cuando poetas y escritores leen sus creaciones en público. Y demostramos exquisita educación: en lugar de aplaudir su esmero, creo que deberíamos deshacernos en lágrimas. Pero el llanto, como el esperma y la humedad de la vagina mojada por el placer, que alababa Monique Wittig, no es sino una vergonzante secreción del cuerpo. La mística patriótica, por no decir nacionalista, del mismo modo que impulsó a anteriores generaciones, nos hace padecer las catorce estaciones del calvario y nos condena a una mortificación cotidiana, tanto en nombre del euskara como del hecho de ser vasco. Mientras los mártires, los presos y los exiliados sean elevados a altares más altos que los que viven con una cierta normalidad —¿en qué consiste el modelo de la auténtica normalidad?—, este flagelo será una parte constituyente de nuestra cultura. Además, los dos estados vecinos que señalamos como fieros enemigos no ayudan precisamente a que dejemos de sentirnos víctimas.

La melodía de Pier Pol Berzaitz *Baratze bat nahi deizüt egin*, perteneciente a la pastoral *Harispe* (1991) de Muskildi, llena de sosiego y emotividad, sin duda pacífica, serena y caliente profundamente nuestros corazones durante tres minutos y cuarto, hasta llegar a representar el jardín al que alude en términos de una paradisíaca tierra de salvación que nunca hemos poseído.

Nos retrotrae a la infancia, a los tiempos en los que no había guerras ni masacres, a los recuerdos del olor a incienso, del que se saturaba nuestra respiración los días de víspera en las iglesias, hasta las entrañas mismas de un mundo desaparecido hace mucho, precisamente a la esencia de nuestra abandonada sinceridad. Pier Paul Berzaitz, al igual que Carlos Mejía Godoy, a través de la mujer a la que se dirige, habla cariñosamente al pueblo doliente al que ama. Algo nada habitual.

Tenemos presentes las últimas páginas de *Haur besoetako* de Jon Mirande: Teresa se dispone a ahogarse en las olas de la costa. Como consecuencia de ello, nos queda su cuerpo sin vida, como una dificultad para la interpretación, al hallarse fuera del texto. Es una imagen importante para comprender la literatura vasca. No podemos interpretarla, sino como el cadáver de la patria feminizada, devastado por el ansioso deseo de los hombres y las agresiones de la multitud. En las épocas de guerrilla, como la que afronta nuestro pueblo ya hace casi dos siglos, la mujer tiene poco lugar, a no ser que desempeñe el papel del hombre, masculinizándose, implicándose incluso en las filas de la lucha armada. Mas entonces, si se rinde antes de tiempo, mucho peor. He ahí el ejemplo del asesinato de Yoyes el 1986 en la plaza de Ordizia. Aunque pertenezcan a ámbitos diferentes, los cadáveres de Teresa y Yoyes pueden reunirse y simbolizar los ejes de la acción en el mundo vasco, porque responden a la amenaza general que sufre un género de intimidad al parecer prohibido.

Salvo excepciones, la mujer, en la mayoría de los casos, es la gran ausencia de la literatura vasca. Un agujero negro que carece de armas. Un continente ciego, desconocido. Un cadáver, modelado siglo tras siglo por el cristianismo más violento, fuente de pecado y deshonor, que, generación tras generación, sufre la marginalidad de quienes están por educar. Como mostró a la perfección Joseba Gabilondo en su estudio sobre las escritoras de la generación de 1980, la mayoría de los personajes femeninos aparecen en los negativos de la foto, siempre a la espera del marido, el hombre o el novio, que ha huido. Algo similar ocurre con la figura de la mujer zombi en *Zeru horiek* (1995), de Bernardo Atxaga: tras una gran parte de su vida entre rejas camina por las calles de Donostia o Barcelona, ajena a la realidad, marcada como traidora, un cadáver andante sin ninguna esperanza. Me gustó el largometraje dirigido por Aizpea Goenaga en 2005, porque captaba a la perfección la soledad física e intelectual que, a diferencia de los hombres, padecen las mujeres. Para ser una heroína debía morir bajo las balas del enemigo. Y hasta hoy... ¿quién se acuerda de las mujeres de ETA sacrificadas? Por ejemplo, ¿de Susana Arregi Maiztegi?

También la lengua es un cadáver. Se repite que el euskara es la

lengua materna. Maialen Lujanbio cantaba emotivamente —claro que en su boca no podían tratarse únicamente de palabras— a la sucesión de mujeres que toman parte en la transmisión de la lengua: la abuela, la madre, la hija, la hermana..., al final de la actuación en la que resultó ganadora. Los hombres se alzan como una especie de forenses que dejan el cadáver de la lengua bajo la responsabilidad de las mujeres, como Koldo Izagirre en su interesante ensayo-collage *Autopsiarako frogak* (2010, Susa). Nos ofrecía la crónica de la muerte anunciada por el hedor de la putrefacción. Llegados a este punto, surge la cuestión: ¿cómo escribir, cómo vivir, cómo perdurar con un verbo cadáver en los labios? ¿Cuándo se le otorgará al euskara el derecho de reivindicarse como ser animado? ¿Acaso nos conviene reencontrar la intimidad desnuda, abriendo paso a los abundantes yo que están detrás de la altivez opresora del *nosotros*?

Mientras tanto ¿qué es del hombre en la novela vasca? Medita en el ambiente etéreo de un avión que vuela de Bilbao a New York, en la exitosa novela de Kirmen Uribe; o es profesor de la Universidad de Anchorage en Alaska en *Euskaldun guztion aberria* de Iban Zaldúa, o el protagonista de la colección de cuentos *Fikzioaren izterrak* de Ur Apalategi. O, más cerca en el tiempo, se encuentra en los hospitales de las cárceles, de Mikel Antza, o tratando de inventariar el dolor generado por las mil variantes del abandono, en *Zamaontzia*, de Iñigo Aranbarri. Por lo visto, vivir lejos de Euskal Herria parece ser mejor para la realización individual. Allí, en el extranjero cosmopolita, en el anonimato de las grandes o medianas ciudades, los personajes pueden ligar con tranquilidad, a escondidas, olvidando a sus mujeres-criada que cuidan de los niños en casa, aunque hayan sido ellas quienes los han acompañado al aeropuerto. Al volver las encuentran de nuevo, tan fieles, silenciosas y humildes como cuando se fueron. Si la mujer resultó en una época valiosa para el reposo del guerrero, hoy es el refugio del elegante profesor internacional de altos vuelos. Hay que decir que el escritor vasco no es ya el hambriento errante ni el cura enmohecido de hace unas décadas. Ha ascendido en la escala social y ello modifica claramente su perspectiva.

Esos personajes dirigen una mirada particular sobre Euskal Herria: a veces envuelven en un poco de nostalgia una tierra arruinada por la lucha, pues los predecesores que han de ser homenajeados le pertenecen; pero, en la mayoría de los casos, prevalece la vergüenza mezclada con la provocación, la burla y la ironía. La lejanía les permite distanciarse de su torpe cotidianidad. Por ello no consiguen de las jóvenes que seducen que los acompañen a la cama sino para mantener relaciones sexuales: las experiencias en el extranjero también resultan vacías, como si les estuviera prohibido saborear la intimidad fuera de su lugar de origen, como por ejemplo en el caso del Joseba Anabitarte, de Iban Zaldúa. En la literatura escrita en euskara tanto por mujeres como por hombres, existe aún una

grave incapacidad para tratar sobre sexo. Como si careciéramos de palabras para expresar lo íntimo, o como si tuviéramos miedo de ellas. En muchas novelas, a la espera de que suceda la cópula, acabamos por sospechar que nunca tendrá lugar —¿la paz orgásmica?— con la patria devastada, pues ya no tenemos contacto con ella.

En el libro de Iban Zaldúa y en las historias de Beatriz Urruspil en *Gizaki Bakartiak* aparece el temor a la homosexualidad: la chica que renuncia a acostarse con Joseba Anabitarte parece ser lesbiana y las solitarias figuras femeninas de Beatriz Urruspil temen que los hombres las juzguen mal, es decir, que piensen que son lesbianas o que pertenecen a las llamadas *gouine*, porque suelen estar solas. Cosa asombrosa en esta Euskal Herria, que tanto en el caso de los hombres como en el de las mujeres se distribuye de una manera tan homosocial: las cuadrillas, los grupos, los comandos, todo se organiza desde la infancia respetando la separación de géneros. Una fobia que pone en duda la lógica en vigor de la heterosexualidad obligatoria.

Ya sabemos que no existe una literatura específica de mujeres. Sino una escrita desde la perspectiva de las mujeres. Si la de los hombres es de por sí universal, la de las mujeres, que Wittig explicaba magníficamente como la de las lesbianas, es minoritaria. Durante siglos sólo se ha escuchado una voz: la de los hombres, los curas, los notables. Somos conscientes de que por ese lado la tierra fértil de la producción de literatura en euskara se ha hecho más plural. La incorporación de nuevas voces al concierto nos lleva a considerar de manera diferente la situación naciente. No obstante, la escritora se ha quedado en su lugar: en la cama, en la casa, en la huerta. No ha podido dar el paso hacia la universalidad sin masculinizar totalmente su discurso y sus intereses. Parece condenada al cuidado del cadáver, a cultivar sin fin los elementos femeninos de la cultura, la dulzura, la maternidad y la seducción, entre otros. Sin que se le permita hacer frente a la carga de violencia implícita en cada uno de ellos. Al incorporar a la ficción mundos que siguen en manos de los hombres, como el del trabajo, la política o la lucha, las escritoras se topan con una dificultad digna de mención. Y este es el quid de la cuestión.

Hemos escogido varios libros publicados en las últimas décadas para el desarrollo de este estudio poético-político. Todas son creadoras de una fructífera trayectoria como escritoras: *Ezkatak* y *Scanner* de Leire Bilbao, las obras *Larruaren Kodea* y *Bitsa Eskuetan* de Miren Agur Meabe y el poemario *Bazterreko Ahotsak* de Ana Urkiza; entre las narradoras las colecciones de cuentos *Habitat* de Katixa Agirre, *Gizaki Bakartiak* de la donapauletarra Beatriz Urruspil y *Katu jendea* de Eider Rodríguez, así como la obra *Bi marra arrosa* de Jasone Osoro, que puede leerse como un reportaje. Podría objetarse que

es una muestra excesivamente restringida, pero creo que también resulta ilustrativa para el análisis de las inquietudes sobre la femineidad, para determinar los campos que hombres y mujeres se establecen mutuamente, más allá del doliente verso «*nagoen lekuan irauten irakatsi didate*» que repite Leire Bilbao en su poema.

Después de la fértil y transgresora generación de Marijan Minaberri, Amaia Lasa, Arantxa Urretabizkaia o Laura Mintegi, salen a la luz estas escritoras dotadas de experiencias y conocimientos, proclamando sin pelos en la lengua los agravios de la soledad de la mujer (vasca). No temen a su cuerpo y aún menos, a lo que pueda decir la gente; levantan acta con claridad de las cosas de la vida cotidiana: la regla, los abandonos, las opciones para ser madre... Abren un abismo entre su obra y su personalidad, una distancia salvable que resulta beneficiosa para la literatura. Es posible que produzcan autoficción, pero el lector puede interrogarse sobre lo que hay más allá de esa explicación desnuda de la intimidad: ¿de qué hablan cuando mencionan la humedad de la vagina? El cuerpo, principalmente el de la mujer, ¿es acaso metáfora del pueblo o del territorio? ¿Cuando lloramos a las madres fallecidas, estamos transfiriendo el duelo por una patria que se está descomponiendo? Siempre que me pierdo en las palabras de estas escritoras su exigencia me estremece.

Me parece que la literatura de las escritoras en euskara del siglo XX estaba más enraizada en el pueblo. Aparecían más el entorno y el paisaje, o al menos resultaban imaginables a lo largo de la lectura. En el espacio rural las labores de la mujer estaban más claras, el cuerpo no se mencionaba, parecía como si ni tan siquiera existiera. Eran madres y amas de casa altivas, chicas jóvenes que antes del matrimonio debían educarse mediante la lectura de *Kattalinen gogoetak* (1955), del canónigo Pierre Narbaitz, o solteronas que se atrevían a jugar al trueque en las canciones de Elizanburu. La aparición de las canas, el envejecimiento salvaba a la mujer. No aparecen mujeres mayores en las páginas de las escritoras de hoy en día. Hueco que podría ocupar la novela *Hiru Mariak*, de Arantxa Urretabizkaia, donde se actualizan la fraternidad simbólica del ambiente rural y la continuidad de la vida más allá de la viudedad. Los personajes de mujeres de aquel tiempo soportaban hasta cierto punto el peso de la ausencia del hombre: había ido a la guerra, era contrabandista o pasaba las tardes con los amigos en el hostel. Los cambios que produjo la urbanización causada por la industrialización no modificaron tanto la situación, pues las costumbres rurales y las ciudadanas se unieron en un frágil equilibrio. Las jovencitas y las mujeres de Beatriz Urruspil, entre el baserri y la ciudad, ya viven una soledad que las va encadenando. En Iparralde, como en Hegoalde, la sociedad ya ha iniciado un proceso de disgregación, de soliloquio y globalización que pone en duda las fronteras entre los géneros.

Aunque la sensibilidad de la tierra sea femenina, la reafirmación del concepto patriótico nacional ha masculinizado la sociedad vasca, que excluye por completo a las mujeres. En las portadas de los periódicos sólo aparecen hombres. Como reza el célebre refrán, al pasar a asuntos serios, ellos tienen siempre la última palabra, son el ejemplo obligatorio, el modelo, y la mujer, por más que sea escritora, en la mayor parte de las ocasiones es confinada al papel de florero. En estos tiempos de neoliberalismo, en los que sólo el dinero es libre, la masculinización se ha ido fortaleciendo desde 1968 hasta nuestros días, cuestionando los derechos ganados tras las amargas luchas del feminismo. No es sencillo ser mujer de una clase u otra cuando en los centros de trabajo, en el ámbito político, en los *mass media*, en el mundo del deporte o incluso en los propios hogares, la violencia de los hombres se alza sin freno contra niños y mujeres.

La mujer, al igual que el emigrante o el proletariado lumpen, figura entre los perdedores más reconocidos del neoliberalismo. Sacrificada en el altar del productivismo, que oprime el cuerpo, el pensamiento, la clase y el género, se le impone el folclore femenino tal y como lo ha mostrado la nicaragüense Ileana Rodríguez: de la persona que es mujer se espera que cultive la belleza, la ternura, el silencio y la humildad. Y lo mismo del personaje. No conocemos una mujer asesina en serie. La figura de personaje de Lur, cuyo objetivo es el asesinato y que fue adaptada por Uxue Apaolaza para su novela *Mea Culpa*, puede situarse junto a las interpretaciones de Jennifer Tilly y Gina Gershon en el largometraje titulado *Bound* (1996) de los hermanos Wachowski.

La poesía «está muerta pero no he sido yo», escribía Sarrionandia el 1991 en uno de sus poemas de la cárcel. Desde entonces nos obcecamos en ello, como si mientras los —según dicen— más valiosos hijos del pueblo se consumen en las prisiones o en el exilio, nos estuviera prohibido el placer de vivir. Además, el erizo, que no disponía sino de una gramática de veintisiete palabras, fue arrollado, después de haber sido paralizado por las luces del coche de Atxaga. Salir a los caminos y las plazas se hace difícil, pues en todos va cuajando la amenaza de la muerte. Nos situamos frente a lo que parece una *Tabula rasa*: *Etiopia* fue destrozada en lo más duro de la lucha y *Harrizko Herri Hau*, despedazado de galerna en galerna. Cuando ya no sabemos hacia dónde ir, las escritoras nos muestran la senda, situando la intimidad ante nuestra mirada, para que podamos gozar de una vez del cadáver. La mujer, a la que se le pide que asegure el futuro transmitiendo el euskara, ha sabido también durante siglos reorganizar el caos, atenerse al rumbo en la desesperanza y consagrar sus cuidados a la herida más dolorosa.

Aquí y allí va consolidándose una idea que ya he oído en más de una ocasión: la feminización hace que se divulgue una versión

domesticada de la poesía vasca, tal vez porque entre los temas tratados abundan los domésticos. Es decir, asuntos de mujeres. Lejos estamos, por tanto, del tono bíblico de los versos de Aresti o de aquellos rimbaudianos refugios de las *nuevas a,e,i,o,u* que reivindicaba Amaia Lasa a finales de los sesenta. Ahora se tratan los pormenores del interior del hogar, los asuntos de alcoba, las labores de las mujeres, los niños y, por supuesto, los cuerpos. También los poetas jóvenes recorren esta vía abierta en su día por las mujeres, al menos si tomamos en cuenta *Infinitua dastatzeko* de Iñigo Astiz y *Autorretratu gaurkotua* de Jon Benito. La intimidad es el único rincón libre que nos ha quedado para ocupar, particularmente en euskara. Algunos lo hacen con ternura, otros empleando la ironía y el sarcasmo. He ahí un ámbito caótico que ha sido consolidado y acotado palabra a palabra por las escritoras.

El crítico Iban Zaldúa, en su artículo publicado en el periódico *Berria* en diciembre de 2010, defendía la necesidad de una literatura masculinista en euskara. Esto es, más machista. Con objeto de alejar al lector tanto de las tendencias voyeristas como de las representaciones húmedas de la intimidad. Señalaba el problema con una vocación provocadora sin par: la producción de las escritoras y de los escritores gays de la nueva oleada pone en tela de juicio el papel del hombre, el valor y la separación entre los géneros establecida por la tradición. El profesor de la novela *Euskaldun guztion aberria* Joseba Anabitarte está en Alaska tejiendo una visión fantástico-fantasmática de Euskal Herria. Al tiempo que emula a Don Juan el castigador, Joseba Anabitarte, el más hombre entre los hombres, es acuciado por dudas de orden sexual, si bien no quiere reconocerlo ante sí mismo. Las dudas referentes a su opción sexual le resultan tan vergonzosas como las de la personalidad. Tomará el camino de retorno a casa para volver con la mujer que mantiene cautiva mediante el matrimonio. La seguridad se basa en el hastío de la intimidad.

La intimidad de los textos de las escritoras que hemos seleccionado resulta aterradora. Nos brindan elementos propios del *thriller* en cada escrito y poema. Esto es, avances de un futuro que no iría más allá de la vagina. El hogar, la cama, el huerto y, por lo tanto, la patria son los escenarios del temor. La intimidad estalla en la cara del lector página a página, palabra a palabra. Marginada de la vía pública y de las relaciones sociales, la mujer no cuenta con muchas rutas de salida, mientras su literatura prosigue llenando el mercado. Como si se tratara de un reflejo de la, salvo excepciones, permanente marginación de la mujer que se da en la sociedad. Las mujeres, abandonadas tanto por los hombres como por los discursos políticos, en la mayoría de los casos aparecen en el papel de *mulier dolorosa* en cuentos y poemas. La ideología del marxismo de aquel entonces o la del neoliberalismo actual favorecen lo masculino, la

acción, la victoria, la fuerza y el dominio económico. En ningún otro campo como en el deporte, se percibe esto con tanta claridad. El físico y novelista estadounidense Josh Bazell afirma que no nos agrada la debilidad física ni mental y que es por ello por lo que, aunque desvirtúen el juego mediante el dopaje, gozamos con los campeones y los atletas. Despreciamos las cualidades femeninas y admiramos a quienes se valen de la violencia real o subliminal. Se odia a los intelectuales, como si no fueran sino inservibles anexos femeninos de este siglo *bling bling*.

El hogar de las escritoras vascas de hoy no es el caserío, por más que en ocasiones sea su segunda vivienda. Después de dos cuartos de siglo de diversas luchas, nuestra sociedad se ha urbanizado completamente, su hábitat ha cambiado y, en cierta medida, la civilización ha cogido la delantera a la barbarie. Podríamos decir que se cuenta con los elementos para conformar una patria cuya existencia por el momento se da únicamente sobre el papel: los límites del territorio están establecidos y, de la mano de una elite cultivada y dispuesta a conquistar culturalmente el mundo, se ha creado un mercado literario conforme a los criterios europeos. Los personajes de Kirmen Uribe, Ur Apalategi o Iban Zaldúa han dado alegremente el salto, dejando a sus mujeres marchitándose entre los cacharros de sus cocinas. Otros tantos escritores roen los males del pueblo —la guerra civil, la actividad de ETA, los conflictos sociales—, en obras en las que los personajes femeninos son escasos. En cualquier caso, el modelo familiar se ha deshecho en las últimas décadas, por cuanto era la familia —del padre, del hermano, del marido— el origen de la ley y símbolo de la patria en los inicios. Las escritoras nos acercan la memoria melancólica de un pasado que ni idealizan ni extrañan.

A este respecto el largo poema *Hobia* de la colección *Bitsa eskuetan* de Miren Agur Meabe (2010) es estremecedor. La poetisa elabora una breve biografía de la madre muerta, le hace posible por vez primera en su vida desgranar su historia en primera persona, al mismo tiempo que tributa un homenaje a una generación que está desapareciendo. Hace mucho que lo que escribe Miren Agur Meabe es absoluto pasado.

Los poetas de las nuevas generaciones sienten la necesidad de volver a definirse a sí mismos, nombrando el cuerpo, estableciendo las fuentes de placer y dolor, desnudando la lengua hasta el fondo de la intimidad. Hasta cierto punto hombres y mujeres ya recorren una misma senda, porque el hombre sabe que pertenece a un grupo mayor: «no es más que mi historia y tampoco es sólo mía», dice Jon Benito en el último poema de la colección *Bulkadak*. La mujer, en cambio, tan pronto como termina de nombrarla, empieza a funcionar como alguien capaz de apreciar cruelmente la escasez del *phallus*.

No emplea el fundamento del cuerpo para transmitir el universal, sino al servicio del hombre que da forma al universal en todo lugar —particularmente en francés, en las clases de la gramática del desprecio, desde pequeñas hemos aprendido que «el masculino lleva implícito el femenino»—, soñando que se convierte en hombre para ser admitida en las empresas, en el campo de batalla, en las disputas. Esto es, un *phallus* simbólico.

Con la intimidad como eje, parece que uno de los designios ocultos de las escritoras consiste en la deconstrucción del modelo de patria, para después ofrecer al lector una base renovada para su construcción. En opinión de Ileana Rodríguez, la literatura es el lugar de formación de los discursos teóricos de los procesos históricos, donde sin *pathos* ni lógicas severas se legitiman la nostalgia, la melancolía y la contemplación. Los personajes dialogan con los contertulios ausentes, las voces silenciadas, los enmudecidos, los cuerpos masacrados, con los otros que son las masas o las mujeres que cruzan la historia del pueblo, desde el refugio de un individuo que viste únicamente su pijama. En el cuento *Pijama Festa* de Katixa Agirre aparece un pijama igual al que se menciona en los poemas de Castillo Suárez, o tantas veces puede encontrarse en la última colección de poemas de Amaia Iturbide. Podría parecer que la mujer (vasca) no desea volver a salir de casa o de la cama, como una forma de mostrar su desacuerdo con la sociedad, en una repetición del *bed-in* no violento que llevaron a cabo en 1969 Yoko Ono y John Lennon en Montreal y Ámsterdam, en repulsa por la guerra de Vietnam. La patria ya no abarca más que una cama.

Al negarse la sexualidad de la mujer en la literatura, tampoco la lengua puede expresar el sexo sin condenarlo, huir de las garras de la opresora carga del mezuquino *phallus* y liberarse de la soledad, con el objeto de fundar un nuevo alfabeto de la vida mediante la maternidad. A lo largo de los últimos años han aparecido dos o tres obras que explican palabra por palabra las sendas de la maternidad: Jasone Osoro y Arantxa Iturbe, entre otras, escribieron sobre mujeres en estado, la redondez de los vientres, los sueños y las dudas, la sangre y los gritos del parto, todas las etapas del embarazo al detalle. Son libros interesantes, porque muestran la maternidad como un hecho fundamental y voluntario, confirmando el papel tradicional de la mujer pero hablando tan cruda como valientemente sobre ese proceso fisiológico universal y censurado.

Las relaciones enfocadas desde el punto de vista de la mujer cuentan con poco espacio en la literatura vasca en general; su pornográfica ausencia no se destaca. La patria y la lengua se presumen heridas o muertas. Lo que el enemigo despedaza en el enardecido poema *Nire aitaren etxea* de Gabriel Aresti es un supuesto cuerpo de mujer, la patria que ante los horribles sufrimientos que le aguardan

se ha feminizado de una vez por todas. El hombre se halla a un lado, para contar lo que está ocurriendo: como testigo, no como salvador. La voluntad de valerse de la intimidad que puebla los libros de las escritoras produce un contraste que en ocasiones alcanza el hartazgo. Esa intimidad es activa, locuaz, habla sobre la piel del desnudo cuerpo negado, así como sobre las estirpes de mujeres que se suceden de madres a hijas en perpetuo silencio. Podría parecer que todas las obras se publican para impedir el complot para sacrificar a las mujeres. La intimidad se yergue así ante nosotros página a página como un acta de resistencia ahogada por el ansia, el miedo, la sangre y el deseo.

En los relatos de Katixa Agirre como en los de Eider Rodríguez se percibe el temor. Todos muestran magistralmente el hediondo ambiente carcelario del interior del hogar. En esas condiciones no se suicida nadie y los crímenes no llegan a ser cometidos, como ocurre en la historia *Jaun eta jabe*, de Katixa Agirre, con el personaje que pela una cebolla cuchillo en mano... Las angustias mortales de las cocinas y los camarotes no pueden ser contadas a nadie y ese es el componente más importante de la soledad: las dos amigas que toman parte en el juego del pijama no comparten mutuamente sus verdades íntimas. La mujer permanece dentro de sí, monologa, abandonada completamente por los demás y por sí misma, sin saber ya qué hacer con su deseo por un hombre tan fuera de la historia como ella misma y con la literatura como medio más seguro para reflejar su situación. La literatura vasca crea personajes espectrales. Tal vez reflejo de nuestra(s) realidad(es).

Los poemas de Leire Bilbao en *Scanner* nos muestran que el escritor se vale de los adelantos científicos para reencontrar aquel yo anulado en el nosotros como consecuencia del tabú de la lucha masculina. El escáner no miente. Así aspira a recordar a su padre y a su madre para establecer las bases de su personalidad, exactamente el momento en que fue concebida, «inork ez (bait) digu esaten hiltegiak dauzkagula zain». El fundamento de la vida se va entretejiendo con la intimidad mórbida y es por la inexistencia de fundamento alguno por lo que se pregunta el poeta. Por lo tanto, la intimidad de uno mismo puede ser un despertador, al menos si estalla en la cara del lector. Las escritoras componen breves discursos redondos, lejos del universal y muy cercanos al mismo tiempo, con la esperanza de que alguien romperá el círculo vicioso, pese a que en ningún lugar se alza un yo masculino que les responda colmando páginas con su neutralidad universal. Al contrario, hay algo así como un terror mudo que fuerza el silencio de los espacios, las opiniones, las geografías y las lenguas. Se da carta de legitimidad a la intimidad, en tanto que único lugar de partida para ir aprendiendo y atreviéndose a tratar lo general.

Para terminar, podemos decir que el empleo de la intimidad por las escritoras que escriben en euskara, es aún un recurso para hacer oír su voz desde la marginalidad. Recurso que hoy nos ha brindado la oportunidad de hacer un bello y emotivo viaje. El gusto por las literaturas plurales, que nos hablan de orificios, de culos, de clítoris y vaginas, es decir, de cuerpos que no han sido sacrificados en el altar de la patria, resulta tan endeble como tibio comparado con las que tratan sobre bocas que reivindicán, pies que caminan o puños que se levantan cerrados. Algún día, cuando hayamos asignado a la patria las características de los géneros neutrales, tal vez nos demos cuenta de que unas enriquecen a las otras y de que todas nos hablan de la crisis que sustenta al pueblo feminizado. La obra de las escritoras vascas constituye un *no women's land* producto de la influencia de los siglos de *marasmus masculinus*, el intento vigoroso de salvar el ámbito por explotar que nos ofrecería el potencial de crecimiento de la intimidad.

Las diversas ideologías que confluyen en Euskal Herria —el jansenismo, la lucha armada y la bestia-mercantil del neoliberalismo de hoy en día— no dejan mucho espacio a la mujer. Muchas mujeres de la generación de nuestras madres dejaron los caseríos para trabajar de criadas en París o Burdeos, para ganar dinero, por supuesto, pero también para llevar una vida más libre: con menos prohibiciones y más ocasiones de compartir alegrías. Las escritoras que nutren sus textos de esa intimidad visible son las descendientes de las criadas de aquel entonces. Llevan la transgresión y la revolución a los huertos, los hogares, las cocinas y las camas, con los recursos de la poesía y el relato, valiéndose de los instrumentos de la palabra y la gramática, sin necesidad alguna de alejarse del pueblo. Hablan sobre el cuerpo y ese cuerpo simboliza la patria en crisis, tal vez el mundo; la vagina milagrosa de aquel *L'origine du monde* pintado por Courbet en 1886 es aún la única clave para comprender el estado de la cuestión.

Bibliografía

- AGIRRE, Katixa (2009): *Habitat*, Donostia: Elkar.
- ANTZA, Mikel (2010): *Ospitalekoak*, Zarautz: Susa.
- APALATEGI, Ur (2010): *Fikzioaren Izterrak*, Zarautz: Susa.
- APAOLAZA, Uxue (2011): *Mea Culpa*, Donostia: Elkar.
- ARANBARRI, Inigo (2011): *Zamaontzia*, Zarautz: Susa.
- ARESTI, Gabriel (1986): *Harri eta Herri*, Zarautz, Susa.
- ASTIZ, Inigo (2012): *Baita hondakinak ere*, Zarautz, Susa.
- ATXAGA, Bernardo: *Zeru horiek*, Donostia, Erein: 1995.
- BENITO, Jon (2010): *Bulkada*, Zarautz: Susa.
- BILBAO, Leire (2006): *Ezkatak*, Zarautz: Susa.
- BILBAO, Leire (2011): *Scanner*, Zarautz: Susa.
- ESNAOLA, I. (2010): *Galerna*, Donostia: Elkar.
- GABILONDO, Joseba (1998): «Del exilio materno a la utopia personal. Política cultural en la narrativa vasca de mujeres», *Insula* 623, 32-36.
- ITURBE, Arantxa (1999): *Ai Ama*, Irun: Alberdania.
- ITURBIDE, Amaia (2008): *Labirintoaren orduak*, Donostia: Erein.
- IZAGIRRE, Koldo (2010): *Autopsiarako frogak*, Zarautz: Susa.
- LASA, Amaia (2000): *Malintxearen gerizpean*, Iruña: 1988.
- MEABE, Miren Agur (2000): *Azalaren Kodea*, Zarautz: Susa.
- MEABE, Miren Agur (2010): *Bitsa eskuetan*, Zarautz, Susa.
- MIRANDE, Jon (1970): *Haur besotakoa*, Donostia: Lur.
- NARBAITZ, Pierres (1999): *Kattalinen gogoetak*, Donostia: Elkar.
- OSORO, Jasone (2009): *Bi marra arrosa*, Tafalla: Txalaparta,
- RICH, Adrienne (2010): *La contrainte à l'hétérosexualité et autres essais*, Gèneve: Editions Mamamelis.
- RODRIGUEZ, Eider (2010): *Katu jendea*, Donostia: Elkar.
- RODRIGUEZ, Ileana (1994): *House, garden, nation*, Durham: Duke University Press.
- RODRIGUEZ, Ileana (1996): *Women, guerrillas, and love*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- SARRIONAINDIA, Joseba (1995): *Hnuy illa nyha majah yahoo*, Donostia: Elkar.
- SUAREZ, Castillo (2008): *Souvenir*, Donostia: Elkar.
- URIBE, Kirmen (2002): *Bilbao-New York-Bilbao*, Donostia: Elkar.
- URKIZA, Ana (2002): *Bazterreko ahotsa*, Donostia: Elkar.
- URRETABIZKAIA, Arantxa (2010): *3 Mariak*, Donostia: Erein.
- WITTIG, Monique (1973): *Le corps lesbien*, Paris: Les éditions de minuit.
- ZALDUA, Iban (2008): *Euskaldun guztion aberria*, Irun: Alberdania.

#09

THAT BOMBSHELL CALLED INTIMACY

Itxaro Borda

Recommended citation || BORDA, Itxaro (2013): "That Bombshell Called Intimacy" [online article], 452°F. *Electronic journal of theory of literature and comparative literature*, 9, 42-56, [Consulted on: dd/mm/aa], < http://www.452f.com/pdf/numero09/09_452f-mono-itxaro-borda-en.pdf>

Illustration || Bárbara Serrano

Translation || Alec Plint

Article || Upon request | Received on 07/2013

License || Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivative Works 3.0 License

Abstract || The different ideologies —Jansenism, armed struggle, and the current monstrous neoliberal market— that have had an influence on the Basque Country, did not left much space to women. For that reason I analyzed the works of different authors (Leire Bilbao, Miren Agur Meabe and Ana Urkiza, Katixa Agirre, Beatriz Urruspil, and Eider Rodriguez), as well as Jasone Osoro's report *Bi marra arrosa*. The sense of intimacy in the writing of these women is terrifying. It becomes the last place left to occupy. Page after page, intimacy assaults like an act of resistance, drown by fears, blood, and desire. For women who write in Basque, intimacy becomes the instrument to make us hear their excluded voices and dismantle the nation's structure.

Keywords || 21st Century Women Writers | Intimacy | Body | Desire | Resistance.

*Bularrak lehertu guran nituen.
Euria ari zuen nire klitori gainean.*

Miren Agur Meabe
Azalaren kodea, 2000.

When we read Basque literature written by women, we face the existing tension between the different images of intimacy. At times one can feel discomfort: why put matters of intimacy into writing? At other times, there are emerging questions suggesting that these stories of intimacy can reveal something of major importance that has been kept under wraps by society. For example, the development — or recovering— of the Basque body, whose condition as a source of pleasure has been denied. In either case, one of the characteristics that we have to consider when studying the latest generation of Basque women writers is the perturbing nature of their works.

While participating in the 2011 conference «Inhabiting Gender», held in Barcelona by the members of the International Hispanic Women's Association of Literature and Culture, I followed Otilia Cortez' talk with special interest. In her analysis of Claribel Alegría's (El Salvador, 1924), Gioconda Belli's (Nicaragua, 1948), and Ana Istaru's (Costa Rica, 1960) work, she demonstrated the close relation that exists in Central American poetry between concepts such as the city and the fatherland and women related issues. To support her argument, she made use of the Sandinista hymn "Ay Nicaragua, Nicaragüita", created by Carlos Mejía Godoy, the one that we all sang along with some songs from The Clash.

During that joyful visit, I met the equally smiley and generous Ileana Rodríguez, a Nicaraguan professor working at the University of Ohio. She aroused in me a strong desire to re-read Amaia Lasa's collection of short stories, *Malintxearen Gerizpean*, published by Pamiela in 1988. I was obviously driven by my intentions of a better understanding of her work; but I was also moved by my desire to find responses to the concerns, worries and doubts that I was experiencing at the time. Once I had returned to Bayonne, Claribel Alegría's *Carta a un desterrado* became etched word for word into my memory and shortly afterwards I managed to get the two books published by Ileana Rodríguez in Minnesota.

From then onwards, I knew that, in spite of the fact that Basque women writers are not amazed by the 'Basque' or 'feminine' labels, when they write one and again, with harshness, about vaginas, pregnancies, stomachs, feelings, the temptation of dying, the running away, and sexual relations, they refer to this land of ours as if referring to a permanent ruin of the fatherland and society. In short, they are talking about the unchanging conflict between the genders

that armed violence seeks to stifle. Intimacy is a minefield, but we have no other foundation upon which we could build the future. This is the conclusion that I wish to offer in this study.

In deciding to write this short and, hopefully, poetic piece of work, I have come to believe that it is perhaps possible to recognize something of the charming chirp of the hummingbird from the parks of Managua in the laments of the nightingale in the thickets of the Basque Country. Here as well, in a similar manner to Ileana Rodríguez' speech, as in many Central American places, women writers are able to re-sew, through literature, the fabric that unites women, guerrilla and love, without refusing to investigate what or who brings together the home, the garden and the fatherland. For centuries we have been at war for thousands of reasons, beginning with the conflicts between feudal warlords, followed by the Reform and the Counter-Reform, up to the struggles in favour and against our independence from the beginning of the 19th century until today. ETA has only just abandoned their arms. It may be the right time to make a new interpretation of our common literary past, using the scanner or the ultra-sound just like Leire Bilbao.

The pages of our books, whether written by men or women, are brimming with the lack of joy of bodies that are always mutilated, unappreciated, defenceless and muted. Each written word is charged with a terrible violence, as if the word itself were a corpse, a victim of cruelty. When poets and writers read their creations in public, there is an abundance of tragedies recited with subtlety, because we are too well educated. I believe that instead of applauding their skill we should break down in tears. But tears, like sperm and the moistness of a vagina dripping from the pleasure praised by Monique Wittig, are no more than shameful bodily secretion. The patriotic mystic, not to say nationalist, in the same way that drove previous generations, makes us endure the fourteen Stations of the Cross and condemns us to a daily mortification in the name of the Basque language and of being Basque. Whilst martyrs, prisoners and exiles are elevated to higher altars than those who live under the banner of a certain normality —what is an authentic model of normality?, this condition will always be a constituent part of our culture. What is more, our two neighbour states that we label as fierce enemies do not help to prevent us from feeling like victims.

The melody of Pier Pol Berzaitz' *Baratze bat nhai deizüt egin*, belonging to Muskidi's 1991 pastoral *Harispe*, is full of calm and emotion. Without doubt, during its three and a quarter minutes, this melody serenades, pacifies and warms profoundly our hearts in its representation of a garden in the terms of a paradisiacal land of salvation that we have never had. It takes us back to our childhood, to times where there were no wars or massacres, to memories of the

smell of incense that overwhelmed our breathing in churches on eve days, up to the entrails of a world disappeared long time ago, which is precisely towards the essence of our lost sincerity. Through the woman to whom he writes, Pier Paul Berzaitz, just like Carlos Mejía Godoy, speaks affectionately to the mournful people that he loves. Which is a rarity, a very seldom circumstance.

Here we have the final pages of Jon Mirande's *Haur besoetakoa*: Teresa goes to drown herself in the waves off the coast. Consequently, we are left with a difficulty for our interpretation, since the corpse disappears from the limits of the text. This is an important image for our understanding of Basque literature. We can't prevent ourselves from conceiving it as the corpse of the feminized nation, devastated by the anxious desire of men and the thrusts of the crowd. In an era of guerrilla warfare, like that which has threatened our people for nearly two centuries now, there is barely room for the woman unless she becomes masculinised and performs the man's role, taking part in an armed combat. When this happens, if she surrenders before their time, it is much worse. Here I use the assassination of Yoyes in 1986 in Ordizia Square as an example. Although belonging to different echelons, the corpses of Teresa and Yoyes can converge as a summary of the central concepts of action in the Basque world, because they respond to the general threat that may be implied in a seemingly forbidden kind of intimacy.

With few exceptions, women are the great absents of Basque literature. They are a defenceless black hole; an unexplored and uncharted continent. A corpse shaped by centuries of a violent Christianity; a source of sin and dishonour that is marginalised generations after generations, by those waiting to be educated. As Joeba Gabilondo accurately demonstrates in his study of women writers from the 1980s, the majority of female characters are represented as if in a photo's negative. They are always awaiting a husband, a man or a boyfriend that has fled. This also applies to the figure of the female zombie in Bernardo Atxaga's *Zeru horiek* (1995). After spending a great deal of her life behind bars, she wanders through the streets of Donostia and Barcelona. She is an alien to reality, marked out as a traitor, an utterly hopeless walking corpse. I enjoyed the 2005 feature film directed by Aizpea Goenaga because it perfectly captured the physical and intellectual solitude that, unlike men, women suffer from. To be a heroin one must die by enemy bullets. But up until now, who remembers ETA's women who were sacrificed? For example, Susana Arregi Maiztegi?

Language is also a corpse. It is often said that Basque is the mother tongue. At the end of the performance of which Maialen Lujanblo turned out to be the winner, she sang emotively —needless to say, words coming out of her mouth are more than just merely words— to

the group of women that play a role in the transmission of language: the grandmother, the mother, the daughter, the sister... Men are represented as forensic surgeons, ready to leave the corpse of language under the responsibility of women, just like Koldo Izaguirre in his interesting essay-collage *Autopsiarako frogak* (2010, Susa). We are given the chronicle of a death foretold by the stench of decomposition. At this point it is necessary to ask the following questions: how are we to write, how are we to live, how are we to survive when the language that we have at our disposal is no more than a corpse? When will the Basque language be granted the right to reinvent itself as an animated being? Perhaps it suits us to rediscover intimacy in its purest form, giving way to the many *self* that are hiding behind the oppressive pride of the *us*?

In the meantime, let us talk about the lead male in Basque novels. In Kirmen Uribe's successful novel, he roams in the ethereal atmosphere of an aeroplane *en route* to New York from Bilbao. In Iban Zaldúa's *Euskaldun guzton aberria*, he is a professor at the University of Anchorage in Alaska. In Ur Apalategi's short story collection *Fikzioaren izterrak* we encounter a similar protagonist. Closer to the present, we find him in Mikel Antza's prison hospitals or trying to make an inventory of the grief caused by a thousand cases of abandonment in Iñigo Aranbarn's *Zamaontzia*. These examples show how living great distances from Euskal Herria seems to bring about a better realization of the individual. There, in cosmopolitan foreign countries or in the anonymity of large or medium sized cities, characters are able to associate themselves with peace and quiet. They are able to forget their women-maids who are looking after their children back at home, even though it was these same women who accompanied them to the airport. On their return, men find them as faithful, silent and humble as when they left. If the woman used to be of value to relieve the guerrilla fighter, she is now the solace of the highflying elegant international professor. We must admit that the Basque writer is no longer the hungry wanderer or rusty priest of several decades ago. He has climbed the social ladder and this has evidently changed his perspective.

These characters have a tinted vision of the Basque Country: sometimes a land torn apart by strife is surrounded with nostalgia, since the ancestors who must be honoured belong to them. In the majority of cases, however, a sense of embarrassment mixed with provocation, scorn and irony prevails. Distance allows them to liberate themselves from the daily torpor. For this reason, they are unable to enjoy the young women they seduce and persuade to accompany them into bed for something other than sex: their experiences abroad are also empty, as though savouring intimacy beyond the borders of your native land was not permitted. This can be seen in the case of Iban Zaldúa's Joseba Anabitarte. In the literature written in Basque,

both by women and men, there seems to be a great incapacity to write about sex. It almost appears as though we do not have the words to depict intimacy or as if we are afraid of them. In many novels, as we are made to wait for the sexual encounter, we often end up suspecting that it will never take place —is there such a thing as orgasmic peace?— with our nation devastated, because we have lost all contact with it.

In Iban Zaldúa's book and in the stories contained in Beatriz Urruspil's *Gizaki Bakartiak*, the fear of homosexuality emerges: the girl who refuses to sleep with Joseba Anabitarte seems to be a lesbian and Beatriz Urruspil's solitary feminine figures fear that they will be badly judged by men, that is to say, that men will think they are lesbians or label them as *gouine* because they are used to spending time on their own. Which is an astonishing thinking, for society in Euskal Herria is organized and displayed homosocially, affecting equally men and women. Indeed, since childhood everything is organized according to gender difference: squads, teams, cells etc. This is a phobia that effectively puts into doubt the logic of the compulsive heterosexuality.

We already know that there is not such a thing as a literature that is specific to women, but only one written from the perspective of women. If what is considered as universal literature is men's literature, then woman's literature, just like lesbian literature, is minority literature, as it is magnificently explained by Wittig. For many centuries, we have listened to one voice only: that of men, priests, and leaders. We are well aware that in this regard, the fertile land of the literary production in Basque language has become more pluralized. The incorporation of new voices in our choir has led us to consider the current situation in a new light. Nevertheless, women writers remain in their place, which is the bedroom, kitchen, or garden. They have not been able to enter into universality without totally masculinising their speech and interests. They seem condemned to preserve the corpse, to endlessly grow feminine elements of culture: sweetness, maternity, and seduction, among others. Yet, they are unable to confront the implicit violence charged in each of these elements. When writing about the worlds of work, politics, and armed struggle—which continue to be in the hands of men— women writers come up against difficulties worthy of mention. And this is the crux of the matter.

We have chosen several books published in the last few decades in order to develop this poetic-political study. All these women writers are creative and have created a fertile trajectory for themselves. They are Leire Bilbao's *Ezkatak* and *Scanner*, Miren Agur Meabe's *Larruaren Kodea* and *Bitsa Eskuetan*, and Ana Ukriza's poetry collection *Bazterreko Ahotsak*; and, among short story writers,

Katixa Agirre's *Habitat*, Gizaki Bakartiak by the *donapauleterra* writer Beatriz Urruspil, and Eider Rodríguez' *Katu hendea*, which like Jasone Osoro's work *Bi marra arrosa* can be read as a journalistic report. It could be objected that this is an excessively restricted study, yet I believe that it also provides us with an analysis of our preoccupations regarding femininity. It also enables us to determine the fields that men and women establish mutually, well beyond the painful verse «*nagoen lekuan irauten irakatsi didate*», repeated by Leire Bilbao in her poem.

After the rich and transgressive generation of writers such as Marijan Minaberri, Amaia Lasa, Arantxa Urretabizkaia, and Laura Mintegi, these writers have come to prominence loaded with experience and knowledge, using language to scream out loud the circumstances of the lonesome Basque woman. They do not fear their body or what might be said of them. They leave evidence, with great clarity, about the details of their everyday life: menstruations, abandonment, the available options to be a mother... They create an abyss between their work and their personality, a recoverable distance that is beneficial for literature. It may be that they are producing *self-fiction*, but it is also a turning point from which readers can ask themselves about what is beyond this bare explanation of intimacy: what are they referring to when they mention the moistness of the vagina? Is the body, particularly that of women, perhaps a metaphor for our nation or our territory? When we shed tears for deceased mothers, are we in fact mourning for our decaying nation? When I let myself lose in the words of these writers, their demands make me shudder.

It seems to me that Basque women's writing of the twentieth century was more firmly rooted in the nation. The surroundings and the countryside were more prominent or at least they were more imaginable throughout our reading. In the rural surroundings, the roles of a woman were more clearly defined, her body would not be mentioned, it seemed as though it didn't even exist. They were mothers and haughty housewives; young women who would educate themselves before marriage by reading priest Pierre Narbaitz' work *Kattalinen gogoetakv* (1955); spinsters who dared to barter in the songs of Elizanburu. Growing grey hair and ageing saved women. Older women no longer appear in the pages of today's writers. This is a space that could be filled by Arantxa Urretabizkaia's novel *Hiru Mariak*, where the symbolic fraternity of the rural setting and the continuity of life are updated beyond widowhood. The female characters of that period would accept to a certain extent the weight of man's absence: he had gone to war, was a smuggler, or spent his evenings with friends in the bar. Changes due to urbanization resulting of industrialization did not greatly alter the situation, since rural and urban customs were at one in a fragile equilibrium. Beatriz Urruspil's young girls and women, who live between the *baserri* and the city,

already experience a solitude that is trapping them. In Iparralde, as in Hegoalde, society has begun a process of disintegration, of soliloquy and globalization that throws the boundaries between genders into doubt.

Although the planet's sensitivity is feminine, the reaffirmation of the national patriotic concept has masculinised Basque society to the extent that it completely excludes women. Only men are shown in newspaper headlines. As the famous saying goes, when we are dealing with matters of importance, men always have the last word. They are the compulsory example, the model, and any woman, even if she happens to be a writer, is restricted in the majority of cases to the role of the trophy wife. In today's neoliberal life, when only money is free, masculinisation has strengthened since 1968 up until today, questioning the rights earned after the bitter struggle of feminism. It is not easy to be a woman of whatever class when men's violence incessantly stands up above against children and women in the work place, in the politics, in the mass media, in the sport world or even in their own homes.

Women, just like the immigrant or the lumpenproletariat, figure as one of the most widely recognised losers of neoliberalism. They have been sacrificed in the altar of productivism that oppresses body, thinking, class, and gender. What has been imposed is the folklore of femininity, as it has been demonstrated by the Nicaraguan Ileana Rodríguez: it is expected for women to cultivate beauty, tenderness, silence and humility. And the same is expected from women characters. We do not know a women serial killer. The figure of the character Lur, whose enterprise is murder and who was adapted by Uxue Apaolaza for her novel *Mea Culpa*, can be positioned along with Jennifer Tilly and Gina Gershon's interpretations in the film *Bound* (1996) directed by the Wachowski brothers.

Poetry «está muerta pero no he sido yo», wrote Sarrionaindia in 1991 in one of his poems written when he was incarcerated. Since then, we have allowed ourselves to be blinded by it, as if —according to what is said— the most valuable sons of our nation are stuck behind bars or in exile, as we are not allowed to enjoy the pleasure of living. What is more, the hedgehog that knew no more than 27 words was crushed after coming stuck in the headlights of Atxaga's car. Coming out to the open roads and squares has become difficult, since everybody freezes at the danger of death. We find ourselves in front of what seems like a *tabula rasa*: *Etiopia* was devastated in the hardest part of the struggle, and *Harrizko Herri Hau* was despatched by stormy northwest wind after stormy northwest wind. When we find ourselves lost, women writers can show us the path, by placing intimacy before our gaze, so that what is now a corpse can finally become pleasurable. Women, who are asked to secure the future by

carrying the Basque language, have also known for centuries how to reorganize this chaos, how to live with the direction when in despair, and how to administer care to the most painful of wounds.

Here and there an idea that I have heard on more than one occasion is consolidating itself: feminization has brought about the divulgation of a domesticated version of Basque poetry. Perhaps this is because there is an abundance of domestic topics. That is to say: women's matters. We are far, therefore, from the biblical tone of Aresti's verses or from the Rimbaudian refuges of the *new a, e, i, o, u* that Amaia Lasa defended towards the end of the sixties. Now it is all about minutia, about domesticity of home life, bedroom matters, roles of women, children and, of course bodies. Our young poets are also taking this path, which was once opened by women, or we must consider that at least Iñigo Astiz Astiz's *Infinitua dastatzeko* and Jon Benito's *Autorretratu gaurkotua* are doing it. Intimacy is the only pocket of resistance yet to be occupied, particularly in Basque language. Some deal with it using tenderness, others using irony and sarcasm. Intimacy represents a chaotic environment that women writers have been able to make their own and consolidate word by word.

In an article published in *Berria* newspaper in December 2010, critic Iban Zaldúa defended the need for a manly literature written in Basque, that is, a more macho one. The goal seems to distance the reader from voyeuristic tendencies as well as from wet representations of intimacy. He pointed out the problem with a doubtless provocation: the emergence of the new wave of gay and women writers challenges the role of man, the value, and the gender differences established by tradition. The professor in Joseba Anabitarte's novel *Euskaldun guztion aberria* is in Alaska conjuring up a fantastic-phantasmic vision of Euskal Herria. Whilst emulating Don Juan the womaniser, Joseba Anabitarte, the manliest of men, is worried by doubts of his sexuality. So much so that he refuses to recognise this himself. These doubts referring to his sexual preference are as embarrassing for him as his other personality traits. He makes the return journey home to be with his wife whom he guards as a captive through marriage. Security is based upon a weariness of intimacy.

On the other hand, the intimacy found in the texts by the women writers that we have selected is terrifying. In every piece of writing and poem we encounter elements deriving from thriller. These represent sneak previews of a future that does not branch out beyond the vagina. Home, bedroom, garden, and of course, the nation are all scenes of fear. Intimacy breaks out in the face of the reader page by page and word for word. As she finds herself marginalized from public life and social relations, a woman has few escape clauses, yet her literature continues to saturate the market. With few exceptions, it is almost as if it were a reflection of the permanent marginalization

of women in society. Women, who are equally neglected by men and political discourses, more often than not appear in stories and poems playing the role of the *mulier dolorosa*. Both the Marxist ideology of the past and today's neoliberalism favour the masculine: action, victory, strength, and economic domination. In sports, like in no other field, this phenomenon is manifested with great clarity. The American physicist and novelist, Josh Bazell, claims that we do not tolerate either physical or mental weakness and it is because of this that we so much cherish the champion and the athlete, despite the current twisted nature of sport because of recent doping scandals. We scoff at feminine values and admire those who pride themselves on violence, be it genuine or subliminal. Intellectuals are hated as if they were nothing but useless extensions of the feminine in this era of *bling bling*.

Home for today's Basque woman writer is no longer the rural hamlet, even if it often is her second residence. After half a century of different conflicts, our society has become completely urbanized, its habitat has changed, and to a certain extent, civilization has taken the lead over barbarism. It could be said that the elements are there to build a nation whose existence at this time is only a reality on paper: territorial boundaries have been established and a literary market suitable for the European standards has been created by a cultivated elite, ready to culturally conquer the world. The characters created by Kirmen Uribe, Ur Apalategi, and Iban Zaldúa have made the leap, leaving their women to wither amongst the pots and pans in their kitchens. Other writers gnaw away at our nation's evils — the Civil War, ETA activity, social conflicts— in works where female characters hardly appear. In any case, the standard family model —fathers, brothers, and husbands, which was considered the origin of law and the symbol of the nation, has come undone in the last few decades. Women writers bring us close to a melancholic memory of the past that is neither idealized nor alienated.

In this regard, Miren Agur Meabe's long poem «Hobia» from her collection *Bitsa eskuetan* (2010) is hair-raising. The poet elaborates a brief biography of her dead mother and in doing so, for the first time in her life she is able to pinpoint her story in the first person. At the same time she pays homage to a generation that is disappearing. It has been long since what Miren Agur Meabe writes about became an absolute past.

Poets of the new generations feel the urge to define themselves again, by naming the body, establishing the sources of pleasure and pain, and stripping language down to the bottom of intimacy. To a certain extent, both men and women already find themselves on the same path because man knows that he belongs to a greater group. Jon Benito asserts in the final poem of his collection *Bulkadak*: «no

es más que mi historia y tampoco es sólo mía». On the other hand, as soon as they are named, women begin to function as somebody capable of crudely appreciating the lack of the *phallus*. They do not use the bodily fundamental to convey the universal, except whilst in the service of man who gives form to the universal —particularly in French, in the grammar classes of scorn, since childhood we have been taught that «el masculino lleva implícito el femenino». Women find themselves in the service of man when they dream of transforming into a man in order to be included in the world of careers, battlefields, and disputes. This is the symbolic *phallus*.

Having intimacy as their core axis, it seems as if one of the hidden plans of women writers is the deconstruction of the fatherland model, so that they can offer the reader a new foundation upon which a new nation can be built. According to Ileana Rodríguez, literature is the place where discursive theories of historical processes are formed, where nostalgia, melancholy, and contemplation are legitimized without *pathos* or a severe logic. Characters hold up a conversation with absent interlocutors, the silenced voices, the ones that have lost their voices, the massacred bodies. They talk with the others that are the masses or the women who criss-cross the country's history, from the refuge of a solitary individual who is wearing nothing but pyjamas. In Katixa Agirre's short story «Pijama Festa» there are pyjamas that are the same as those mentioned in the poems of Castillo Suárez, or that can be found in Amaia Iturbide's last collection of poems. It seems as if (Basque) women do not wish to leave the house or bedroom again, as a form of demonstrating their discontent with society, a non-violent bed-in that recalls Yoko Ono and John Lennon's in 1969 in Montreal and Amsterdam in response to the Vietnam War. Our fatherland spans within the limits of a bed.

Since woman's sexuality is denied in literature, language is unable to express sex without condemning it, without fleeing from the oppressive clutch of the scrawny *phallus* and liberating itself from solitude, with the purpose of founding a new way of life through maternity. Throughout the last years, there have been two or three works explaining word by word the paths of maternity: Jasone Osoro and Arantza Iturbe, amongst others, have written about pregnant women, the roundness of their tummies, their dreams and doubts, the blood and screams of labour, all the stages of pregnancy. Their books are interesting because they show maternity as a fundamental and voluntary act, which confirms the traditional role of the woman yet they speak as crudely as they do admirably of this physiological process that is universal but at the same time censored.

The topic of relationships represented from women's point of view lacks room in Basque literature in general, and its pornographic absence is never mentioned. The fatherland and the language are

presumed injured or dead. In Gabriel Aresti's inflammatory poem "Nire aitaren etxea" what the enemy tears to pieces is supposedly the body of a woman, the fatherland that before its future horrible suffering has become feminized once and for all. Man finds himself at her side, to narrate that which is happening: he is a witness, not a saviour. The will to make use of this intimacy that populates the books written by women provides a contrast, which on occasions becomes repletion. This intimacy is active and loquacious; it speaks of the bare skin of the neglected body, and of the lineage of women who come one after another, from mothers to daughters, perpetual silence. It would seem that all of these works are published to prevent a plot that seeks to sacrifice women. In this way, intimacy raises itself in front of us page by page as an act of resistance stifled by longing, fear, blood, and desire.

We can perceive this fear in both Katixa Agirre and Eider Rodríguez's stories. They both masterfully show the foul and prison-like atmosphere that is found within the limits of home. Under these conditions, there are no suicides and no crimes are committed, as we see in Katixa Agirre's story «Jaun eta jabe», in which a character peels an onion with a knife in her hand... The mortal anguish of kitchens and ship cabins cannot be related to anybody and this is the most important component of solitude: the two girlfriends, who take part in the pyjamas game, do not share their intimate truths. The woman stays within herself, she monologues, completely abandoned not only by everybody else and but also by herself, being unaware of what to do with the desire that she feels for a man who is just as out of the picture as she is, and with literature as the safest way to reflect her situation. Basque literature creates ghostlike characters. Sometimes it reflects our reality(ies).

Leire Bilbao's poems in her collection *Scanner* demonstrate how writers are able to make use of scientific advancements to rediscover the self lost as a result of the taboo of masculine conflict. The scanner does not lie. In this way Leire Bilbao seeks to remember her mother and father so that she can establish the basis of her personality exactly as she was in the moment that she was conceived, «inork ez (bait)digu esaten hiltegiak dauzkagula zain». The meaning of life is woven with a morbid intimacy and it is because of the lack of any meaning that the poet seeks to create. An individual's intimacy, therefore, can be a wake-up call, especially if it breaks out in the face of the reader. Women writers compose brief and rounded discourses, which are at the same time distant and close to the universal, in the hope that someone will be able to break the vicious circle. This is in spite of the fact that there is no masculine self that has responded to women writers by filling their pages with universal neutrality. Quite the opposite, there is some sort of muted terror that forces silence of spaces, opinions, geographic locations and languages. Legitimacy is

afforded to intimacy, in a way that it becomes the only space where the poet can come to terms with and dare to deal with the general.

In conclusion, we can say that the use of intimacy by female Basque writers is still a resource that allows them to make their voices heard from their marginalized positions. It is a resource that has allowed us to embark on a beautiful and emotive journey. The desire for heterogeneous literatures that speak of orifices, arseholes, clitorises, and vaginas, in other words the bodies that have not been sacrificed at the altar of our fatherland. Yet, these bodies are as unstable as they are warm when compared with those mouths that try to vindicate themselves, those feet that march or those raised fists. One day, when we have finally assigned to the fatherland the characteristics of neutralized genders, perhaps we will realize that these characteristics complement each other and that they both speak of the crisis that supports the feminized nation. The works of female Basque writers is a no women's land, which is a product of centuries of *marasmus masculinus*, the vigorous desire to save the environment from exploitation that would offer us a potential growth in intimacy.

The diverse ideologies that mingle in the Basque Country — Jansenism, armed struggle, and today's neoliberal commercial beast— afford little space women. Many women from our mothers' generation left their hamlets to work as maids in Paris or Bordeaux, in order to earn money of course, but also to lead a freer life: with fewer prohibitions and more opportunities to enjoy themselves. The writers that nourish their texts with this visible intimacy are the daughters of the maids of that era. They bring transgression and revolution to our gardens, homes, kitchens, and bedrooms, using the resources of poems and stories, and the weaponry of words and grammar, without feeling any necessity to distance themselves from our nation. They speak of the body and this body symbolizes our nation in crisis, perhaps the whole world. The miraculous vagina of Courbet's *L'origine du monde* painted in 1886 is still the only way that we can understand the crux of the matter.

Works cited

- AGIRRE, Katixa (2009): *Habitat*, Donostia: Elkar.
- ANTZA, Mikel (2010): *Ospitalekoak*, Zarautz: Susa.
- APALATEGI, Ur (2010): *Fikzioaren Izterrak*, Zarautz: Susa.
- APAOLAZA, Uxue (2011): *Mea Culpa*, Donostia: Elkar.
- ARANBARRI, Inigo (2011): *Zamaontzia*, Zarautz: Susa.
- ARESTI, Gabriel (1986): *Harri eta Herri*, Zarautz, Susa.
- ASTIZ, Inigo (2012): *Baita hondakinak ere*, Zarautz, Susa.
- ATXAGA, Bernardo: *Zeru horiek*, Donostia, Erein: 1995.
- BENITO, Jon (2010): *Bulkada*, Zarautz: Susa.
- BILBAO, Leire (2006): *Ezkatak*, Zarautz: Susa.
- BILBAO, Leire (2011): *Scanner*, Zarautz: Susa.
- ESNAOLA, I. (2010): *Galerna*, Donostia: Elkar.
- GABILONDO, Joseba (1998): «Del exilio materno a la utopia personal. Política cultural en la narrativa vasca de mujeres», *Insula* 623, 32-36.
- ITURBE, Arantxa (1999): *Ai Ama*, Irun: Alberdania.
- ITURBIDE, Amaia (2008): *Labirintoaren orduak*, Donostia: Erein.
- IZAGIRRE, Koldo (2010): *Autopsiarako frogak*, Zarautz: Susa.
- LASA, Amaia (2000): *Malintxearen gerizpean*, Iruña: 1988.
- MEABE, Miren Agur (2000): *Azalaren Kodea*, Zarautz: Susa.
- MEABE, Miren Agur (2010): *Bitsa eskuetan*, Zarautz, Susa.
- MIRANDE, Jon (1970): *Haur besotakoa*, Donostia: Lur.
- NARBAITZ, Pierres (1999): *Kattalinen gogoetak*, Donostia: Elkar.
- OSORO, Jasone (2009): *Bi marra arrosa*, Tafalla: Txalaparta,
- RICH, Adrienne (2010): *La contrainte à l'hétérosexualité et autres essais*, Genève: Editions Mamamelis.
- RODRIGUEZ, Eider (2010): *Katu jendea*, Donostia: Elkar.
- RODRIGUEZ, Ileana (1994): *House, garden, nation*, Durham: Duke University Press.
- RODRIGUEZ, Ileana (1996): *Women, guerrillas, and love*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- SARRIONAINDIA, Joseba (1995): *Hnuy illa nyha majah yahoo*, Donostia: Elkar.
- SUAREZ, Castillo (2008): *Souvenir*, Donostia: Elkar.
- URIBE, Kirmen (2002): *Bilbao-New York-Bilbao*, Donostia: Elkar.
- URKIZA, Ana (2002): *Bazterreko ahotsa*, Donostia: Elkar.
- URRETABIZKAIA, Arantxa (2010): *3 Mariak*, Donostia: Erein.
- WITTIG, Monique (1973): *Le corps lesbien*, Paris: Les éditions de minuit.
- ZALDUA, Iban (2008): *Euskaldun guztion aberria*, Irun: Alberdania.

#09

LA INTIMITAT, AQUELLA BOMBA

Itxaro Borda

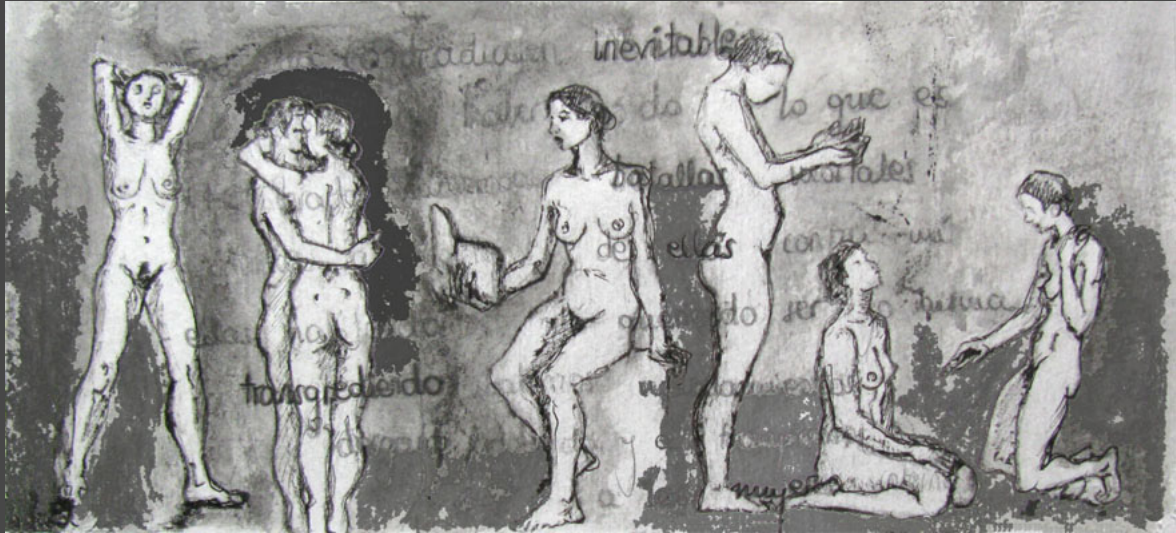
Cita recomanada || BORDA, Itxaro (2013): "La intimitat, aquella bomba" [article en línia], 452°F. *Revista electrònica de teoria de la literatura i literatura comparada*, 9, 42-55, [Data de consulta: dd/mm/aa], < http://www.452f.com/pdf/numero09/09_452f-mono-itxaro-borda-ca.pdf >

Il·lustració || Bárbara Serrano

Traducció || Abel Carretero

Article || Encarregat | Publicat: 07/2013

Llicència || Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons

Resum || Les diverses ideologies que conflueixen a Euskal Herria —el jansenisme, la lluita armada i la bèstia-mercantil del neoliberalisme d'avui dia— no han deixat gaire espai a la dona. He estudiat les obres de Leire Bilbao, els escrits de Miren Agur Meabe i el poemari d'Ana Urkiza; entre les narradores Katixa Agirre, la donapauetarra Beatriz Urruspil i Eider Rodríguez, així com *Bi marra arrosa* de Jasone Osoro, que pot llegir-se com un reportatge. La intimitat dels textos de les escriptores resulta terrorífica. L'únic racó que ha quedat lliure. La intimitat s'alça com una acta de resistència pàgina a pàgina, asfixiada per l'ansietat, el temor, la sang i el desig. Per a les dones que escriuen en eusquera la intimitat sembla ser encara un recurs per, des del fons de la discriminació, fer sentir la seva veu i desconstruir el model de pàtria.

Paraules Clau || Escriutores del segle XXI | Intimitat | Cos | Desig | Resistència.

Abstract || The different ideologies —Jansenism, armed struggle, and the current monstrous neoliberal market— that have had an influence on the Basque Country, did not left much space to women. For that reason I analyzed the works of different authors (Leire Bilbao, Miren Agur Meabe and Ana Urkiza, Katixa Agirre, Beatriz Urruspil, and Eider Rodriguez), as well as Jasone Osoro's report *Bi marra arrosa*. The sense of intimacy in the writing of these women is terrifying. It becomes the last place left to occupy. Page after page, intimacy assaults like an act of resistance, drown by fears, blood, and desire. For women who write in Basque, intimacy becomes the instrument to make us hear their excluded voices and dismantle the nation's structure.

Keywords || 21st Century Women Writers | Intimacy | Body | Desire | Resistance.

*Bularrak lehertu guran nituen.
Euria ari zuen nire klitori gainean.*

Miren Agur Meabe
Azalaren kodea, 2000.

En llegir literatura escrita en eusquera per dones hom assisteix a l'enfrontament entre diverses imatges de la intimitat. A vegades hom pot sentir-se incòmode: per què abocar al paper qüestions de la vida íntima?, i en altres ocasions sorgeixen interrogants que indiquen que aquestes històries podrien explicar quelcom molt important que la societat censura. Per exemple, el desenvolupament del cos basc al qual se li nega la condició de font de plaer. O la recuperació, tal vegada. En qualsevol cas, mantindrem el caràcter pertorbador de les obres de les dones de l'última fornada.

Quan vaig participar al congrés *Inhabitig Gender* dels membres de l'Asociación Internacional de Literatura y Cultura Femenina Hispánica celebrat a Barcelona el 2011, vaig seguir amb un interès especial la ponència d'Otilia Cortez, en la qual, mitjançant l'anàlisi de l'obra de Claribel Alegria (El Salvador, 1924), Gioconda Belli (Nicaragua, 1984) o Ana Istaru (Costa Rica, 1960), demostrava l'estreta relació que existeix en la lírica centreamericana entre els conceptes de ciutat i pàtria amb els temes relatius a les dones. Com a ajuda per a la seva intervenció va citar l'himne sandinista «ai Nicaragua, nicaragüita», creat per Carlos Mejía Godoy, que tots vam cantar juntament amb un parell de temes de The Class.

Durant aquella fel·lícula estava vaig conèixer la tan somrient com generosa Ileana Rodríguez, professora d'origen nicaragüenc a la Universitat d'Ohio. Va suscitar en mi el fort anhel de rellegir la col·lecció de contes *Malintxearen Gerizpean* d'Amaia Lasa publicada per Pamiela el 1988, evidentment per comprendre millor la seva obra, però també per donar resposta a les meves preocupacions, inquietuds i dubtes d'aquell moment. Havent tornat a Baiona, *Carta a un desterrado* de Claribel Alegria se'm gravava paraula per paraula a la memòria, i poc després adquiria dos llibres publicats per Ileana Rodríguez a Minnesota.

Des d'aleshores sé que malgrat que a les escriptores basques no els agraden les etiquetes del basc i el femení, quan escriuen una i altra vegada amb cruesa sobre vagines, embarassos, ventres, sentiments, la temptació de morir, la fugida i les relacions sexuals parlen d'aquesta terra nostra com d'una ruïna permanent, de la pàtria i de la societat, en conjunt de l'inflexible conflicte entre gèneres que la violència armada ofega. La intimitat és un camp ple de mines, però no comptem amb cap altra base sobre la qual construir el futur. Aquesta és la conclusió que s'extreu d'aquest estudi.

En el moment en què em dispo a escriure aquest breu i confio que poètic treball, he arribat a creure que potser es pugui arribar a distingir alguna cosa del graciós piular del colibrí dels parcs de Managua en els laments del rossinyol als esbarzers d'Euskal Herria. Aquí també, en el mateix sentit que el discurs d'Ileana Rodríguez, com en molts llocs de Centreamèrica, les escriptores podem (re) cosir mitjançant la literatura el teixit que uneix les dones, la guerrilla i l'amor, sense que es descarti investigar què o qui uneix la llar, l'hort i la pàtria. Fa segles que estem en guerra per cent mil raons, començant pels conflictes entre senyors feudals, passant per la Reforma i la Contrareforma, fins a les lluites a favor i en contra del territori des del segle XIX fins avui. ETA acaba de deixar les armes. Potser és el moment idoni per fer una nova interpretació literària del passat comú. Utilitzant l'escàner o l'ecografia com faria Leire Bilbao.

Les pàgines dels nostres llibres, hagin estat escrites per homes o dones, estan plenes de cossos mutilats, menyspreats, desvalguts i emmudits que mai no gaudeixen. Una violència terrible envesteix des de cada paraula escrita, com si la pròpia paraula fos un cadàver víctima de la crueltat. Abunden les tragèdies que es declamen amb subtileza quan poetes i escriptors llegeixen les seves creacions en públic, i és que estem molt ben educats: crec que en lloc d'aplaudir-ne la cura hauríem de posar-nos a plorar. Però el plor, com l'esperma i la humitat de la vagina humida pel plaer que alabava Monique Wittig, no és sinó una vergonyosa secreció del cos. La mística patriòtica, per no dir nacionalista, de la mateixa manera que va impulsar anteriors generacions, ens fa patir les catorze estacions del calvari i ens condemna a una mortificació quotidiana tant en nom de l'eusquera com del ser basc. Mentre els màrtirs, els presos i els exiliats siguin elevats a altars més alts que els que viuen amb una certa normalitat —en què consisteix el model de l'autèntica normalitat?— això serà una part constituent de la nostra cultura. A més, els dos estats veïns que assenyalen com a veritables enemics no ajuden precisament que deixem de sentir-nos víctimes.

La melodia de Pier Paul Berzaitz *baratze bat nahi deizüt egin*, pertanyent a la pastoral Harispe (1991) de Muskildi, plena de calma i emotivitat, sens dubte pacífica, asserena i escalfa profundament els nostres cors durant tres minuts i quart, fins arribar a representar el jardí al qual al·ludeix en els termes d'una paradisiaca terra de salvació que mai no hem tingut. Ens retorna a la infància, als temps en què no hi havia guerres ni massacres, als records de l'olor d'encens del qual se saturava la nostra respiració els dies de vespres a les esglésies, fins a les entranyes d'un món desaparegut fa molt de temps, precisament a l'essència de la nostra abandonada sinceritat. Pier Paul Berzaitz, igual que Carlos Mejía Godoy, a través de la dona a la qual es dirigeix, parla afectuosament al poble dolent que estima. Quelcom gens habitual.

Tenim presents les últimes pàgines de *Haur besoetakoa* de Jon Mirande: Teresa està disposada a ofegar-se en les onades de la costa. Com a conseqüència, ens queda el seu cadàver com una dificultat per a la interpretació perquè es troba fora del text. És una imatge important per comprendre la literatura basca. No podem interpretar-la sinó com el cadàver de la pàtria feminitzada, devastat per l'ansió desig dels homes i les agressions de la multitud. En les èpoques de guerrilla, com la que afronta el nostre poble des de fa ja quasi dos segles, la dona hi té poc lloc, tret que jugui el paper de l'home masculinitzant-se, implicant-se o en les files de la lluita armada, i aleshores si es rendeix abans de temps molt pitjor. Vet aquí l'exemple de l'assassinat de Yoyes el 1986 a la plaça d'Ordizia. Encara que pertanyin a nivells diferents, els cadàvers de Teresa i Yoyes poden confluir com a resum dels eixos de l'acció en el món basc, perquè responen a l'amenaça general que pot suposar un gènere d'intimitat que sembla prohibit.

Tret d'excepcions, la dona, en la majoria dels casos, és la gran absència de la literatura basca. Un forat negre que està mancat d'armes. Un continent cec, desconegut. Un cadàver modelat segle rere segle pel cristianisme més violent, font de pecat i deshonor, que generació rere generació sofreix la marginalitat dels qui estan per educar. Tal com va mostrar perfectament Joseba Gabilondo en el seu estudi de les escriptores de la generació de 1980, la majoria dels personatges de dones apareixen en els negatius de la foto, sempre a l'espera del marit, l'home o el xicot que ha fugit. Alguna cosa similar ocorre amb la figura de la dona zombi de Zeru horiek (1995) de Bernardo Atxaga, després d'una part de la seva vida entre reixes camina pels carrers de Donosti o Barcelona, aliena a la realitat, marcada com a traïdora, un cadàver errant sense cap esperança. Em va agradar el llargmetratge dirigit per Aizpea Goenaga el 2005 perquè captava perfectament la soledat física i intel·lectual que, a diferència dels homes, pateixen les dones. Per ser una heroïna havia de morir sota les bales de l'enemic. I fins avui... qui recorda les dones d'ETA sacrificades? Per exemple, Susana Arregi Maiztegi?

També la llengua és un cadàver. Es repeteix que l'eusquera és la llengua materna. Maialen Lujanbio cantava emotivament —és clar que a la seva boca no es podia tractar únicament de paraules— a la successió de dones que participen en la transmissió de la llengua: l'àvia, la mare, la filla, la germana... al final de l'actuació en la qual va resultar la guanyadora. Els homes s'alcen com una mena de forenses que deixen el cadàver de la llengua sota la responsabilitat de les dones, com Koldo Izaguirre en el seu interessant assaigecollage *Autopsiarako frogak* (2010, Susa). Ens oferiria la crònica de la mort anunciada per la pudor de la putrefacció. Arribats a aquest punt la qüestió seria la següent: com escriure, com viure, com perdurar amb un verb cadàver als llavis? Quan se li atorgarà a l'eusquera el

dret de reivindicar-se com a ésser animat? Potser ens convé retrobar la intimitat nua, obrint pas als abundants *jo* que estan rere l'altivesa opressora del *nosaltres*?

Mentrestant, què és de l'home en la novel·la basca? Medita en l'ambient eteri d'un avió que vola de Bilbao a Nova York en l'exitosa novel·la de Kirmen Uribe, o és professor de la Universitat d'Anchorage a Alaska a *Euskaldun guztion aberria* d'Iban Zaldúa, o el protagonista de la col·lecció de contes *Fikzioaren izterrak* d'Ur Apalategi. O, més a prop en el temps, es troba als hospitals de les presons de Mikel Antza o intentant inventariar el dolor generat per les mil variants de l'abandó a *Zamaontzia* d'Iñigo Aranbarri. Segons sembla viure lluny d'Euskal Herria és millor per a la realització individual. Allí, a l'estranger cosmopolita, en l'anonimat de les grans ciutats o en el de les mitjanes, els personatges poden lligar amb tranquil·litat, amagats, oblidant les seves dones-criada que cuiden els nens a casa, encara que hagin estat elles les qui els han acompanyat a l'aeroport. En tornar les troben novament tan fidels, silencioses i humils com quan van marxar. Si la dona va resultar en una època valuosa per al descans del guerrer, avui és el refugi de l'elegant professor internacional d'alts vols. Cal dir que l'escriptor basc ja no és el famolenc errant ni el capellà rovellat de fa unes dècades. Ha ascendit en l'escala social i això modifica clarament la seva perspectiva.

Aquests personatges dirigeixen una mirada particular sobre Euskal Herria: a vegades envolten en una mica de nostàlgia una terra arruïnada per la lluita, ja que els predecessors que han de ser homenatjats li pertanyen, però en la majoria dels casos preval la vergonya barrejada amb la provocació, la burla i la ironia. La llunyania els permet distanciar-se de la seva maldestra quotidianitat. Per això no aconsegueixen de les joves que sedueixen que els acompanyin al llit per a altra cosa que no sigui mantenir relacions sexuals: les experiències a l'estranger també resulten buides, com si els fos prohibit assaborir la intimitat fora del seu lloc d'origen, com per exemple en el cas del Joseba Anabitarte d'Iban Zaldúa. En la literatura escrita en eusquera tant per dones com per homes existeix encara una greu incapacitat per escriure sobre sexe. Com si ens faltessin paraules per tractar allò íntim o com si tinguéssim por de les paraules. En moltes novel·les, a l'espera que succeeixi la còpula, acabem sospitant que mai s'esdevindrà —la pau orgàsmica?— amb la pàtria devastada, ja que no hi tenim contacte.

En el llibre d'Iban Zaldúa i en les històries de Beatriz Urruspil a *Gizaki Bakartiak* apareix el temor a l'homosexualitat: la noia que renuncia a anar-se'n al llit amb Joseba Anabitarte sembla que és lesbiana i les solitàries figures femenines de Beatriz Urruspil temen que els homes la jutgin malament, és a dir, que pensin que són lesbianes o que

pertanyen a les anomenades *gouine* perquè solen estar soles. Cosa sorprenent en aquest Euskal Herria que tant en el cas dels homes com en el de les dones s'organitza d'una manera tan homosocial: les quadrilles, els grups, els comandos, tot s'organitza des de la infància en base a la separació de gèneres. Una fòbia que posa en dubte la lògica en vigor de l'heterosexualitat obligatòria.

Ja sabem que no existeix una literatura específica de dones. Sinó una escrita des de la perspectiva de les dones. Si la dels homes és en ella mateixa universal, la de les dones, que Wittig explicava magníficament com la de les lesbianes, és minoritària. Durant segles tan sols s'ha escoltat una veu, la dels homes, els capellans, els notables. Som conscients que per aquest costat la terra fèrtil de la producció de la literatura en eusquera s'ha fet més plural. La incorporació de noves veus al concert ens porta a considerar de manera diferent la nova situació. No obstant, l'escriptora s'ha quedat en el seu lloc, al llit, a casa, a l'hort. No ha pogut fer el pas cap a la universalitat sense masculinitzar totalment el seu discurs i els seus interessos. Sembla condemnada a cuidar el cadàver, a cultivar sens fi els elements femenins de la cultura, la dolçor, la maternitat i la seducció, entre altres. Sense que se li permeti de fer front a la càrrega de violència implícita en cada un d'ells. En passar a la ficció mons que segueixen en mans dels homes, com el del treball, la política o la lluita, les escriptores xoquen amb una dificultat digna de menció. I aquest és el quid de la qüestió.

Hem escollit diversos llibres publicats en les últimes dècades per al desenvolupament d'aquest estudi poeticopolític. Totes són creadores d'una fèrtil trajectòria com a escriptores: *Ezkatak* i *Scanner* de Leire Bilbao, les obres *Larruaren Kodea* i *Bitsa Eskuetan* de Miren Agur Meabe i el poemari *Bazterreko Ahotsak* d'Ana Urkiza; entre les narradores les col·leccions de contes *Habitat* de Katixa Agirre, *Gizaki Bakartiak* de la donapaulaterra Beatriz Urruspil i *Katu jendea* d'Eider Rodríguez, així com l'obra *Bi marra arrosa* de Jasone Osoro, que pot llegir-se com un reportatge. Podria objectar-se que és una mostra excessivament restringida, però crec que també resulta il·lustrativa per a l'anàlisi de les inquietuds sobre la feminitat, per determinar els camps que homes i dones s'estableixin mútuament, més enllà del dolorós vers «nagoen lekuan irauten irakatsi didate» que repeteix Leire Bilbao al seu poema.

Després de la fèrtil i transgressora generació de Marijan Minaberri, Amaia Lasa, Arantxa Urretabizkaia o Laura Mintegi, surten a la llum aquestes escriptores dotades d'experiències i coneixements, cridant sense pèls a la llengua sobre els indicis de la soledat de la dona (basca). No temen el seu cos i encara menys el que pot dir la gent, aixequen constància amb claredat de les coses de la vida quotidiana: la regla, els abandonaments, les opcions per ser

mare... Obren un abisme entre la seva obra i la seva personalitat, una distància salvable que resulta beneficiosa per a la literatura. Potser produeixen autoficció, però el lector pot interrogar-se sobre el que hi ha més enllà d'aquesta explicació nua de la intimitat: de què parlen quan esmenten la humitat de la vagina? El cos, principalment el de la dona, és potser metàfora del poble o del territori? Quan plorem a les mares mortes estem transferint el dol per una pàtria que s'està descomponent? Quan em perdo en les paraules d'aquestes escriptores la seva exigència m'estremeix.

Em sembla que la literatura de les escriptores en eusquera del segle XX estava més arrelada al poble. Apareixien més l'entorn i el paisatge, o almenys resultaven imaginables al llarg de la lectura. En l'entorn rural les tasques de la dona estaven més clares, el cos no s'esmentava, semblava com si ni tan sols existís. Eren mares i mestresses de casa altives, noies joves que abans del matrimoni havien d'educar-se mitjançant la lectura de *Kattalinen gogoetak* (1955) del canonge Pierre Narbaitz o solteres que s'atreuen a jugar al bescanvi a les cançons d'Elizaburu. L'aparició de les canes, l'envelliment salvava la dona. No apareixen dones grans en les pàgines de les escriptores d'avui en dia. Buit que podria ocupar la novel·la *Hiru Mariak* d'Arantxa Urretabizkaia, on s'actualitzen la fraternitat simbòlica de l'ambient rural i la continuïtat de la vida més enllà de la viduïtat. Els personatges de dones d'aquells temps consentien fins a cert punt el pes de l'absència de l'home: havia anat a la guerra, era contrabandista o passava les tardes amb els amics a l'hostal. Els canvis que va produir la urbanització causada per la industrialització no van modificar tant la situació, ja que els costums rurals i ciutadans es van unir en un fràgil equilibri. Les jovenetes i les dones de Beatriz Urruspil, entre el barri i la ciutat, ja viuen una soledat que les va encadenant. A Iparralde, com a Hegoalde, la societat ja ha iniciat un procés de disgregació, de soliloqui i globalització que posa en dubte les fronteres entre els gèneres.

Encara que la sensibilitat de la terra sigui femenina, la reafirmació del concepte patriòtic nacional ha masculinitzat la societat basca, que exclou completament les dones. En les portades dels diaris només apareixen homes. Com diu la cèlebre dita, en passar a assumptes seriosos, ells tenen sempre l'última paraula, són l'exemple obligatori, el model, i la dona, per més que sigui escriptora, en la major part de les ocasions és confinada al paper de florera. En aquests temps del neoliberalisme en què només el diner és lliure, la masculinització s'ha anat enfortint des del 1968 fins als nostres dies, qüestionant els drets guanyats després de les amargues lluites del feminisme. No és senzill ser dona d'una classe o altra quan als centres de treball, en l'àmbit polític, en els mitjans de masses, en el món de l'esport o fins i tot en les pròpies llars la violència dels homes s'alça sense aturador contra nens i dones.

La dona, igual que l'emigrant o el lumpen proletariat, figura entre els perdedors més reconeguts del neoliberalisme. Sacrificada en l'altar del productivisme que oprimeix el cos, el pensament, la classe i el gènere, s'imposa el folklore femení tal com l'ha mostrat la nicaragüenca Ileana Rodríguez: de la persona que és dona s'espera que cultivi la bellesa, la tendresa, el silenci i la humilitat. I el mateix del personatge. No coneixem una dona assassina en sèrie. La figura de personatge de Lur, l'objectiu de la qual és l'assassinat i que va ser adaptada per Uxue Apaolaza per a la seva novel·la *Mea Culpa*, pot situar-se al costat de les interpretacions de Jennifer Tilly i Gina Gershon al llargmetratge titulat *Bound* (1996) dels germans Wachowski.

La poesia *está muerta pero no he sido yo* escrivia Sarrionandia el 1991 en un dels seus poemes de la presó. Des de llavors ens hi obsessionem, com si mentre els —segons diuen— més valuosos fills del poble es consumeixen en les presons o a l'exili, ens estigués prohibit el plaer de viure. A més l'eriçó que no disposava sinó d'una gramàtica de 27 paraules va ser atropellat, després d'haver estat paralitzat pels llums del cotxe d'Atxaga. Sortir als camins i les places es fa difícil, ja que en tots va quallant l'amenaça de la mort. Ens situem davant del que sembla una *Tabula rasa: Etiòpia* va ser destrossada en el més dur de la lluita i Harizko Herri Hau, trossejat de galerna en galerna. Quan ja no sabem cap on anar, les escriptores ens mostren el camí, situant la intimitat davant de la nostra mirada, perquè puguem gaudir d'una vegada del cadàver. La dona a la qual se li demana que asseguri el futur transmetent l'eusquera ha sabut també durant segles reorganitzar el caos, atènyer-se al rumb en la desesperança i destinar la seva atenció a la ferida més dolorosa.

Aquí i allà es va consolidant una idea que ja he sentit en més d'una ocasió: la feminització fa que es divulgui una versió domesticada de la poesia basca, tal vegada perquè entre els temes tractats abundin els domèstics. És a dir, assumptes de dones. Lluny estem, per tant, del to bíblic dels versos d'Aresti o d'aquells rimbaudians refugis de les *noves a, e, i, o, u* que reivindicava Amaia Lasa a finals dels seixanta. Ara es tracten els detalls de l'interior de la llar, els assumptes d'alcova, les tasques de les dones, els nens i, per descomptat, els cossos. També els poetes joves recorren aquesta via oberta en el seu dia per les dones, almenys si tenim en compte *Infinitua dastatzeko* d'Iñigo Astiz i *Autorretratu gaurkotua* de Jon Benito. La intimitat és l'únic racó lliure que ens ha quedat per ocupar, particularment en eusquera. Alguns ho fan amb tendresa, altres emprant la ironia i el sarcasme. Vet aquí un àmbit caòtic que ha estat consolidat i acotat paraula a paraula per les escriptores.

El crític Iban Zaldúa en el seu article publicat al diari *Berrria* el desembre del 2010 defensava la necessitat d'una literatura masculinista en

eusquera. Això és, més masclista. Amb l'objectiu d'allunyar el lector tant de les tendències voyeuristes com de les representacions humides de la intimitat. Assenyalava el problema amb una vocació provocadora incomparable: la producció de les escriptores i dels escriptors gais de la nova onada posa en tela de judici el paper de l'home, el valor i la separació entre els gèneres establerta per la tradició. El professor de la novel·la *Euskaldun guztion aberria* Joseba Anabitarte és a Alaska teixint una visió fantasticofantasmagòrica d'Euskal Herria. Al temps que emula Don Juan el castigador, Joseba Anabitarte, el més home entre els homes, és estimulat per dubtes d'ordre sexual, si bé no vol reconèixer-ho davant d'ell mateix. Els dubtes referents a la seva opció sexual li resulten tan vergonyants com els de la personalitat. Prendrà el camí de retorn a casa per tornar amb la dona que manté captiva mitjançant el matrimoni. La seguretat es basa en el fàctic de la intimitat.

La intimitat dels textos de les escriptores que hem seleccionat és atterradora. Ens brinden elements propis del thriller en cada escrit i poema. Això és, avenços d'un futur que no aniria més enllà de la vagina. La llar, el llit, l'hort i, per tant, la pàtria són els escenaris del temor. La intimitat explota a la cara del lector pàgina a pàgina, paraula a paraula. Marginada de la via pública i de les relacions socials, la dona no compta amb moltes vies de sortida, mentre que la seva literatura segueix omplint el mercat. Com si es tractés d'un reflex de la, tret excepcions, permanent marginació de la dona que es dona en la societat. Les dones, abandonades tant pels homes com pels discursos polítics, en la majoria dels casos apareixen en el paper de *muller dolorosa* en contes i poemes. La ideologia del marxisme d'aleshores o la del neoliberalisme actual afavoreixen allò masculí, l'acció, la victòria, la força i el domini econòmic. En cap altre camp com el de l'esport es percep amb tanta claredat. El físic i novel·lista estatunidenc Josh Bazell afirma que no ens agrada la debilitat física ni mental i que és per això que, encara que desvirtuïn el joc mitjançant el dopatge, gaudim amb els campions i els atletes. Menyspreem les qualitats femenines i admirem els que fan ús de la violència real o subliminal. S'odia els intel·lectuals, com si no fossin sinó inservibles annexos femenins d'aquest segle *bling bling*.

La llar de les escriptores basques d'avui no és el mas, per molt que en ocasions en sigui la segona residència. Després de dos quarts de segle de diverses lluites, la nostra societat s'ha urbanitzat completament, el seu hàbitat ha canviat i, en certa mesura, la civilització ha agafat la davantera a la barbàrie. Podríem dir que comptem amb els elements per conformar una pàtria l'existència de la qual de moment es dona únicament sobre el paper: els límits del territori estan establerts, i de la mà d'una elit cultivada i disposada a conquerir culturalment el món s'ha creat un mercat literari conforme als criteris europeus. Els personatges de Kirmen Uribe, Ur Apalategi

o Iban Zaldúa han fet alegrement el salt, deixant les seves dones marcint-se entre els estris de les seves cuines. Altres escriptors roseguen els mals del poble —la guerra civil, l'activitat d'ETA, els conflictes socials—, en obres en les quals els personatges femenins són escassos. En qualsevol cas, el model familiar s'ha desfet en les últimes dècades, sent la família —del pare, del germà, del marit— l'origen de la llei i símbol de la pàtria en els inicis. Les escriptores ens apropen la memòria melancòlica d'un passat que ni idealitzen ni enyoren.

Respecte d'això el llarg poema "Hobia" de la col·lecció *Bitsa eskuetan* de Miren Agur Meabe (2010) és esgarriós. La poetessa elabora una breu biografia de la mare morta, fent-li possible per primera vegada en la seva vida desgranar la seva història en primera persona, donant al mateix temps forma a un homenatge a una generació que està desapareixent. Fa temps que el que escriu Miren Agur Meabe és absolut passat.

Els poetes de les noves generacions senten la necessitat de tornar a definir-se a ells mateixos, nomenant el cos, establint les fonts de plaer i dolor, despellant la llengua fins al fons de la intimitat. Fins a cert punt homes i dones ja recorren un mateix camí, perquè l'home sap que pertany a un grup major: *no es más que mi historia y tampoco es sólo mía*, diu Jon Benito en l'últim poema de la col·lecció *Bulkadak*. La dona, en canvi, tan aviat com acaba de nomenar-la comença a funcionar com algú capaç d'apreciar cruelment l'escassetat del *phallus*. No empra el fonament del cos per transmetre allò universal, sinó al servei de l'home que dona forma a allò universal arreu —particularment en francès, a les classes la gramàtica del menyspreu, des de petites hem après que «allò masculí porta implícit allò femení»—, somiant que es converteix en home per ser admesa a les empreses, en el camp de batalla, en les disputes. Això és, un *phallus* simbòlic.

Amb la intimitat com a eix, sembla que un dels dissenys ocults de les escriptores consisteix en la desconstrucció del model de pàtria, per després oferir al lector una base renovada per a la seva construcció. En opinió d'Ileana Rodríguez, la literatura és el lloc de formació dels discursos teòrics dels processos històrics, on sense *pathos* ni lògiques severes es legitimen la nostàlgia, la malenconia i la contemplació. Els personatges dialoguen amb els contertulians absents, les veus silenciades, els emmudits, els cossos massacrats, amb els altres que són les masses o les dones que creuen la història del poble, des del refugi d'un individu que vesteix únicament el seu pijama. En el conte "Pijama Festa" de Katixa Agirre apareix un *pijama* igual al que s'esmenta en els poemes de Castillo Suárez, o que tantes vegades pot trobar-se a l'última col·lecció de poemes d'Amaia Iturbide. Podria semblar que la dona (basca) no desitja tornar a sortir de casa o del

lilit, com una forma de mostrar el seu desacord amb la societat, en una repetició del *bed-in* no violent que van dur a terme el 1969 Yoko Ono i John Lennon a Montreal i Amsterdam com a repulsa per la guerra del Vietnam. La pàtria ja no abasta més que un lilit.

En negar-se la sexualitat de la dona en la literatura, tampoc la llengua no pot expressar el sexe sense condemnar-lo, fugir de les urpes de l'opressora càrrega del mesquí *phallus* i alliberar-se de la soledat, amb l'objectiu de fundar un nou alfabet de la vida mitjançant la maternitat. Al llarg dels últims anys han aparegut dues o tres obres que expliquen paraula per paraula els camins de la maternitat: Jasone Osoro i Arantxa Iturbe, entre altres, van escriure sobre dones en estat, l'arrodoniment dels ventres, els somnis i els dubtes, la sang i els crits del part, totes les etapes de l'embaràs al detall. Són llibres interessants perquè mostren la maternitat com un fet fonamental i voluntari, confirmant el paper tradicional de la dona però parlant tan cruament com valenta sobre aquest procés fisiològic universal i censurat.

Les relacions enfocades des del punt de vista de la dona compten amb poc espai en la literatura basca en general, la seva pornogràfica absència no es destaca. La pàtria i la llengua es presumeixen ferides o mortes. El que l'enemic trosseja en l'enardit poema "Nire aitaren etxea" de Gabriel Aresti és un suposat cos de dona, la pàtria que davant dels horribles sofriments que l'esperen s'ha feminitzat d'una vegada per totes. L'home es troba a un costat, per explicar el que està succeint: com a testimoni, no com a salvador. La voluntat de valdre's de la intimitat que pobla els llibres de les escriptores produeix un contrast que en ocasions arriba fins al punt d'estar-ne tip. Aquella intimitat és activa, loquaç, parla sobre la pell del cos nu negat, així com sobre els estirps de dones que se succeeixen de mares a filles en perpetu silenci. Podria semblar que totes les obres es publiquen per impedir el complot per sacrificar les dones. La intimitat es dreça d'aquesta manera davant nostre pàgina a pàgina com una acta de resistència ofegada per l'ànsia, la por, la sang i el desig.

En els relats de Katixa Agirre com en els d'Eider Rodríguez es percep el temor. Tots mostren magistralment el pudent ambient carcerari de l'interior de la llar. En aquelles condicions no se suïcida ningú i els crims no arriben a ser comesos, com ocorre en la història "Jaun eta jabe" de Katixa Agirre amb el personatge que pela una ceba amb el ganivet a la mà... Les angoixes mortals de les cuines i les cabines no poden ser contades a ningú i aquell és el component més important de la soledat: les dues amigues que prenen part en el joc del pijama no comparteixen mútuament les seves veritats íntimes. La dona roman dintre d'ella mateixa, monologa, abandonada completament pels altres i per ella mateixa, sense saber ja què fer amb el seu desig per un home tan fora de la història com ella mateixa i amb

la literatura com a mitjà més segur per reflectir la seva situació. La literatura basca crea personatges espectrals. Tal vegada el reflex de la(les) nostra(es) realitat(s).

Els poemes de Leire Bilbao a *Scanner* ens mostren que l'escriptor aprofita els avenços científics per retrobar aquell jo anul·lat en el nosaltres com a conseqüència del tabú de la lluita masculina. L'escàner no menteix. Així aspira a recordar el seu pare i la seva mare per establir les bases de la seva personalitat, exactament el moment en què va ser concebuda, «inork ez (bait)digu esaten hiltegiak dauzkagula zain». El fonament de la vida es va entreteixint amb la intimitat mòrbida i és per la inexistència de fonament algun allò pel que es pregunta el poeta. Per tant, la intimitat d'un mateix pot ser un despertador, almenys si explota a la cara del lector. Les escriptores componen breus discursos rodons, lluny de l'universal i molt propers al mateix temps, amb l'esperança que algú trenqui el cercle viciós, malgrat que enlloc s'alça un jo masculí que els respongui omplint pàgines amb la seva neutralitat universal. Al contrari, hi ha alguna cosa així com un terror mut que força el silenci dels espais, les opinions, les geografies i les llengües. Es dona carta de legitimitat a la intimitat, en tant que únic lloc de partida per anar aprenent i atrevint-se a tractar allò general.

Per acabar podem dir que l'ús de la intimitat, per a les escriptores que escriuen en eusquera, és encara un recurs per fer sentir la seva veu des de la marginalitat. Recurs que avui ens ha brindat l'oportunitat de fer un bell i emotiu viatge. El gust per les literatures plurals que ens parlen d'orificis, de culs, de clítoris i vagines, es a dir, de cossos que no han estat sacrificats a l'altar de la pàtria, resulta tan feble com tebi comparat amb les que tracten sobre boques que reivindiquen, peus que caminen o punys que s'aixequen tancats. Algun dia, quan haguem assignat a la pàtria les característiques dels gèneres neutrals, tal vegada ens adonem que unes enriqueixen les altres i que totes ens parlen de la crisi que sustenta el poble feminitzat. L'obra de les escriptores basques constitueix un *no women's land* producte de la influència dels segles de *marasmus masculinismus*, l'intent vigorós de salvar l'àmbit per explotar que ens oferiria el potencial creixement de la intimitat.

Les diverses ideologies que conflueixen a Euskal Herria —el jansenisme, la lluita armada i la bèstia-mercantil del neoliberalisme d'avui dia— no deixen gaire espai a la dona. Moltes dones de la generació de les nostres mares van deixar els masos per treballar de criades a París o Bordeus, per guanyar diners, per descomptat, però també per portar una vida més lliure: amb menys prohibicions i més ocasions de compartir alegries. Les escriptores que nodreixen els seus textos d'aquella intimitat visible són les descendents de les criades d'aquell moment. Porten la transgressió i la revolució als

horts, les llars, les cuines i els llits, amb els recursos de la poesia i el relat, valent-se dels instruments de la paraula i la gramàtica, sense cap necessitat d'allunyar-se del poble. Parlen sobre el cos i aquell cos simbolitza la pàtria en crisi, tal vegada el món, sent encara la vagina miraculosa d'aquell *L'origine du monde* pintat per Courbet el 1886 l'única clau per comprendre l'estat de la qüestió.

Bibliografia

- AGIRRE, Katixa (2009): *Habitat*, Donostia: Elkar.
- ANTZA, Mikel (2010): *Ospitalekoak*, Zarautz: Susa.
- APALATEGI, Ur (2010): *Fikzioaren Izterrak*, Zarautz: Susa.
- APAOLAZA, Uxue (2011): *Mea Culpa*, Donostia: Elkar.
- ARANBARRI, Inigo (2011): *Zamaontzia*, Zarautz: Susa.
- ARESTI, Gabriel (1986): *Harri eta Herri*, Zarautz, Susa.
- ASTIZ, Inigo (2012): *Baita hondakinak ere*, Zarautz, Susa.
- ATXAGA, Bernardo: *Zeru horiek*, Donostia, Erein: 1995.
- BENITO, Jon (2010): *Bulkada*, Zarautz: Susa.
- BILBAO, Leire (2006): *Ezkatak*, Zarautz: Susa.
- BILBAO, Leire (2011): *Scanner*, Zarautz: Susa.
- ESNAOLA, I. (2010): *Galerna*, Donostia: Elkar.
- GABILONDO, Joseba (1998): «Del exilio materno a la utopia personal. Política cultural en la narrativa vasca de mujeres», *Insula* 623, 32-36.
- ITURBE, Arantxa (1999): *Ai Ama*, Irun: Alberdania.
- ITURBIDE, Amaia (2008): *Labirintoaren orduak*, Donostia: Erein.
- IZAGIRRE, Koldo (2010): *Autopsiarako frogak*, Zarautz: Susa.
- LASA, Amaia (2000): *Malintxearen gerizpean*, Iruña: 1988.
- MEABE, Miren Agur (2000): *Azalaren Kodea*, Zarautz: Susa.
- MEABE, Miren Agur (2010): *Bitsa eskuetan*, Zarautz, Susa.
- MIRANDE, Jon (1970): *Haur besotakoa*, Donostia: Lur.
- NARBAITZ, Pierres (1999): *Kattalinen gogoetak*, Donostia: Elkar.
- OSORO, Jasone (2009): *Bi marra arrosa*, Tafalla: Txalaparta,
- RICH, Adrienne (2010): *La contrainte à l'hétérosexualité et autres essais*, Gèneve: Editions Mamamelis.
- RODRIGUEZ, Eider (2010): *Katu jendea*, Donostia: Elkar.
- RODRIGUEZ, Ileana (1994): *House, garden, nation*, Durham: Duke University Press.
- RODRIGUEZ, Ileana (1996): *Women, guerrillas, and love*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- SARRIONAINDIA, Joseba (1995): *Hnuy illa nyha majah yahoo*, Donostia: Elkar.
- SUAREZ, Castillo (2008): *Souvenir*, Donostia: Elkar.
- URIBE, Kirmen (2002): *Bilbao-New York-Bilbao*, Donostia: Elkar.
- URKIZA, Ana (2002): *Bazterreko ahotsa*, Donostia: Elkar.
- URRETABIZKAIA, Arantxa (2010): *3 Mariak*, Donostia: Erein.
- WITTIG, Monique (1973): *Le corps lesbien*, Paris: Les éditions de minuit.
- ZALDUA, Iban (2008): *Euskaldun guztion aberria*, Irun: Alberdania.